

891.99

7-99

394

19 NOV 2011

ՊԵՏՐՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆ

ՏԱՂԻ

ԵՒ

ՆԱՄԱԿԱՆԻ

891.99
7-99

ՊԱՐՈՒԹԻՒՆ «ՀԱՅԿ»
ՆԻՒ ԵՈՐԳ
1918

891.99
7-99

ՊԵՏՐՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆ

ՏԱՂԺ

ԵՒ

ՆԱՄԱԿԱՆԻ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ «ՀԱՅԿ»

ՆԻՒ ԵՈՐԳ

1918

4 APR 2013

20527

*Լ. Բ. Մայրապետի Կ. Բ. Մայրապետի
Զ. Բ. Մայրապետի*

20 Ն

Գաղափարի դառտին վրայ ինկող

ՀԱՅ

ՄՏԱԻՈՐԱԿԱՆՆԵՐՈՒՆ

29186-61

Բոլոր իրաւունք վերապահուած է:

ԱՄԵՐԻԿԱԶԱՅ ԳՐԱՏՈՒՆ

ՆԻՒ ԵՈՐՔ

ՔԱՆԻ ՄԸ ԽՕՍՔ

Ամերիկահայ զաղութին մէջ գրական արժանիք ունեցող, մասնաւորապէս թրքահայ աշխարհիկ գըրականութեան զարդերէն եղող զիւրքերու թիւը շատ ցանցաւ է: Ու, կասկածելի է, որ Պոլսոյ մէջ իսկ կարելի պիտի չըլլայ գտնել մեր պատուական հեղինակներու մտքի արտադրութիւններէն, խաղաղութեան վերահաստատումէն ետքն իսկ: Քանզի, մեր ազգին զարաւոր թշնամի թուրքը, ոչնչացուց ինչ որ թանկագին էր մեզի համար:

Վաղամեռիկ Պետրոս Դուրեանի բանաստեղծութիւնները վերհրատարակելով, ուղեցինք փանաքի ծառայութիւն մը մատուցանել հայ գրասէրներուն: Դուրեան՝ որ ամէն Հայու զգացումին դպած եւ լուզած ամէն իրեն մօտեցող սիրտ, վստահ ենք, թէ այս գրքոյն ալ, որ անոր ոտանաւորներն ու նամակները կը պարունակէ, ջերմ փափաքով մը պիտի փնտռուի ու իր արժանաւոր ընդունելութիւնը գտնէ իր վրայ հիացողներու կողմէն:

Գրքոյկիս մէջ ամփոփուած ոտանաւորներուն մէկ մասը՝ իսկ նամակներուն ամբողջութիւնը առած ենք Բարսեղ Էքսէրճեանի—ՏԱՂ.Բ ԵՒ ԹԱՏՐԵՐԻ ԳՈՒԹԻՒՆՔ Պետրոս Դուրեանի — գրքէն, իսկ մընացեալները տարբեր տեղերէ:

Ընթերցող, Պետրոս Դուրեան անմահ է. անոր
կեանքը թէեւ չառ կարճ, բայց, խիստ բեղմնաւոր
ու արդասարեւ եղաւ: Տարիները երբէք չափանիշ
չեն մեր կեանքին: Լաւագոյն է կարճ ու բեղմնաւոր
կեանք մը ապրիլ, քան թէ երկար եւ սակայն ոչ-
բեղմնաւոր: Դուրեան պիտի ապրի, որքան ատեն
որ Հալութիւնը կ'ապրի: Եւ, ո՛րքան ատեն որ
զիրքն ու զրականութիւնը զոյլութիւն ունին, անոր
չիշատակն ալ վառ պիտի մնայ զրական աշխարհին
մէջ, ու, Դուրեան պիտի մոռցուի ու մեռնի իր իսկ
բաւերով՝ միայն ^{այն} ատեն... երբ...

— «Իսկ աննշան եթէ մնայ
երկրի մէկ խորեմ հողակոյտն իմ,
Եւ յիշատակս ալ քառամի
Ա՛հ, այն ատեն ես կը մեռնիմ:»

Տ. Փ. Ս.

Դեկտեմբեր 15, 1918
Նիւ Եորք

ՊԵՏՐՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆ

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ

Պետրոս Դուրեան ծնած է Իւսկիւտարի Ենի-ՄաՀալէ թաղին մէջ՝ 1851 Մալիս 20ին, աղքատ բնտանիքէ մը: Իր Հայրը, որ կը կոչուէր Արրահամ աղա, երկաթագործ էր:

Դուրեանի մականունը Հետաքրքրական պատմութիւն մը ունի: Անոր մեծ Հայրը, Սարգիս, որ երկաթագործ էր, օր մը, 1830ին, երբ խանութին մէջ կ'աշխատէր, կ'ընդունի ալցելութիւնը յաճախորդի մը: Խօսակցութեան պաՀուն, յաճախորդը կը Հարցընէ թէ ի՞նչպէս կը ծակեն պարզունակը: Սարգիս կը պատասխանէ. «Զմպայով»: Ալցելուն «Վ՛այ զմպայ, վա՛յ, ապրիս» կ'ըսէ ու կը բաժնուի: Ասկէ վերջ, կը Հաւատաւորի թէ, անիկա կը կոչուի Զմպայ Սարգիս, ու «Զմարան» կ'ըլլալ բնտանեկան մականուն մը:

Պետրոս ալ պղտիկութեան ժամանակ միեւնոյն մականունը կը դործածէր, թէեւ բանաստեղծի մը Համար շատ ախորժելի չէր Հնչէր: Օր մը, սակայն, ճեմարանի թանգարանին մէջ Հայերէն բառարանը բացած ատեն՝ դուր բառին կը Հանդիպի եւ դա՛ն Համարտաւորան դանկւով զմպաի, իր մականունը կը վերածէ Դուրեանի, 1865ին:

Դուրեան իր մանկութեան օրերը կ'անցունէ մօր խնամքին տակ ու շարունակ անոր դուրսդուրանքին առարկան կը դասնայ: Դէմքով՝ աշխարհ սիրուն ու վառվառն մանկիկ մը եղած է, որ ամէն զինք տեսնողը կը սիրեր: Իր սեւ լոնքերուն տակ չոպացոյ երկու սեւուլուկ աչքերուն մէջ ազգայնայ հանճար մը կը նշմարուէր:

Պետրոս չորս տարեկան հասակէն կը սկսի ուսանիլ քերականը՝ Պալասան Տուտուի քով եւ անիկ յետոյ՝ Սաղմոսը՝ Լալլա օղլու Տէր Յովհ. Քէյի քով: ու երբ վեց տարեկան կ'ըլլայ, կը դրկուի Իւսկիւտարի ճեմարանը, ուրիշ կը շրջանաւարտէ 1867ին:

Իր գործցական նախնական շրջանին որքան որ ուսումնասենչ ու խելացի ազայ մը եղած էր, նոյն քան ալ կատակասէր ու զուարճախօս: Ու կ'ըսուի թէ իր կարգին ամենէն կատակասէր աշակերտներէն մէկն էր, թէեւ իր պատանեկութեան շրջանին փոխուած կը գտնենք: Իր ցուերն ու մտածումները, բնական կեանքի հոգերն ու վիշտերը մեղաձուլած մը բրին գինք, իր իսկ բառով՝ տխուր-գութարք մը:

Պետրոս իր ուսանողութեան շրջանին մասնաւոր բնդոտնակութիւն ցոյց տուած է հայերէն լեզուի, գծադրութեան եւ երաժշտութեան մէջ: Բանաստեղծութեան մասին ունեցած սէրը եւ առ ազգ ցոյց տուած տաղանդը ծանօթ է ամենուն: Իսկ երաժշտութեան մասին, կ'ըսուի, թէ երբ 14 տարեկան էր, անուշ եւ ներդաշնակ ձայն մը ունէր, եւ եկեղեցւոյ շարականները տօներու առթիւ եկեղեցւոյ մէջ աշխարհ անուշ կ'երգէր, որ շատեր զինք մտիկ ընելու համար եկեղեցի կ'երթային:

Պետրոս չատ կը սիրէր նաեւ թատրոնը, ու 15 տարեկան հասակին մէջ, հօրմէն պապաուկ թատրոն կ'ալցելէր, ու ասիկա պատճառ մը դարձաւ, որ զբէր իր թատերգութիւնները, որոնց զլսաւորներն էն — Վարդ եւ Շուշան, Սեւ Հաղեր, ու Թաաբուկ կամ Թաաբուկներ եւ ուրիշներ:

Պետրոս՝ ընտանեկան կարիքի ճնշման տակ՝ իր շրջանաւարտութենէն անմիջապէս վերջը, կըստիպուի դործի երթալ, ու իր առաջին պաշտօնը կ'ըլլայ զրադիաութիւն ընել Ակնցի զբամալիօթի մը քով, երկու ոսկի ամսով՝ Ինն ամիս վերջը, անբնական համարելով ինքզինքը ազգ կոչումին, կը ձգէ դայն: Ժամանակ մը անդործ մնալէ յետոյ, ուսուցչութիւն ընելու կը դուրի հարուստ ընտանիքի մը քով, ուր, միանգամայն պաշտօն կ'ուսնեայ մէկ քանի ֆուստերէն զրքեր հաշիւէնի թարգմանելու: Ուրիշ ամիսներ հոս մնալէ յետոյ, 1868ին հայրենի ուսուցիչ կը կարգուի Տ. Գարբիէլ Քէյի. Սանճեանի բացած վարժարանին, Պաղար Պաշի մէջ:

1870ին կը մտնէ գերատանական արուեստին մէջ, ու հոն ալ իր իրաւունքն ամբողջական գոհացում չգտնելով կը թողու կարճ ժամանակէն:

Դուրեան աշխատակցած է Օգսէն խոճատարեանի Օրագիրին եւ Յ. Պարոնեանի Թատրոնին: Իր ամբողջ գրական կեանքը երեք տարի տեւեց: Յոդնաշատ աշխատութիւնը եւ ազգատութիւնը զինք օրէ օր մաշկեցուն: ու 1871 տարուոյ սկիզբն էր, որ թոքախտը իր կուրծքին տակ լայն գնել կը սկսի ու հայ գրական հորիզոնին վրայ պղպտաջող աշխատութիւնը տալու առ տալու կ'անհետի՝ փակելով իր աչքերը 1872 Յունուար 20ի գիշերը:

Դուրեանի ընդարձակ կենսագրութիւնը դրած են
Բարսեղ Էքսէրճեան եւ Արշակ Չօպանեան: Վերջինը
յաջող կերպով վերլուծած է նաեւ Դուրեանի գոր-
ծերը քննական ուսումնասիրութեամբ մը: Չօպան-
եան ու Չէրազ Թարգմանած են նաեւ Դուրեանի գոր-
ծերէն մաս մը Փրանսերէնի: Ամերիկացի մէջ Օր.
Ալիս Սթօն Պլէքուէլ յաջող կերպով շատ մը ստանա-
ւորներ անգլիերէնի թարգմանած է ARMENIA-ի,
THE NEW ARMENIA եւ ուրիշ անգլիերէն թերթերու
մէջ: Օր. Պլէքուէլի բոլոր թարգմանութիւնները ամ-
փոփուած են անոր «Armenian Poems» գրքին մէջ:

ՏԻԳՐԱՆ Փ. ՍԻՐԱԿԱՆԵԱՆ

ՏԱՊԱՆԱԳԻՐ ՊԵՏՐՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆԻ

ՊԵՏՐՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆ

Ք Ե Ր Թ Ո Ղ

Աստ հանգչի մարմին Պետրոսի Դուրեան,
Որ փանամեայ էջ ի գերեզման.
Երկաթագործի սա ծընաւ որդի,
Բանաստեղծ թռեաւ ի կենաց աստի.
Ի տարածամու Յունիս քրտակի
Հագար ութ հարիւր եօթանասներկի.
Արեւըն իւր էր դեռ առաւօտին,
Օրհասին սեւաւ ամպք ըզնա ծածկեցին.
Մահ ևորս քնաւից իւրոց սիրելեաց
Սուգ անմըխիթար եւ կսկիծ էած,
Վշտըմբեր կենաց իւրոց սուկ վրկայ
Կճեայ մահարձանս աւասիկ աստ կայ: (1)

ԾՆԵԱԼ Ի 1852

(1) Սոյն տապանագիրն գրած է կրտսերագոյն Էդրայրն,
Գեր. Եղիշէ Արքեպիսկոպոս Դուրեան 1872 քուականին:

Տ Ա Ղ Ք

ԻՂՁՔ ԱՌ ՇԱՅԱՍՏԱՆ

1. Երբոր ցօղին փաղկոյուն շիթեր դիշերուան
Խոտի՝ թերթի՝ ծաղկի վրայ կը տեղան,
Եւ երբ երկինք աստղեր չողան մթալար,
Յայտեն արցունք՝ կայծ իմ աչերս խաւար.
Ի՛նչ, Հալաստա՛ն, քեզ մօռնա՛լ...
Երբէ՛ք, ալ սեւ նոճի մ'ըլլալ, քեզ չո՛ւք տալ:
2. Ձիս աստղազարդ երկին սփռփել չէ՛ կարող,
Մասեաց սարին արտասուալից է նա քօղ,
Ձեր յիշատակն ինծի Համար Հեշտադին՝
Նրման կուտին սիրոյ առջի արցունքին.
Դամբա՛նք, աւե՛րք, ձեզ մօռնա՛լ...
Երբէ՛ք, ալ ուղիս մ'արցունք ըլլալ, ձեզ ցօ՛ղ տալ:
3. Երկաթ՝ չլթայ՝ բանո՛ւ եւ անդունդք ու վըհեր,
Ամպրոպ ու ջանթ, մահուան փանդակ ու ջահեր,
Չէ՛, չեն կարող պահ մը ձեր վառ յիշատակ

Ծածկել սեւի՝ ու սուսկուծի՝ վէժի տակ:

Ազատ օրեր, ձեզ մոռնա՛լ...

Երբէ՛ք, այլ հուր մ'ըլլալ, եւ ձեզ Հայո՛ւն տալ:

Զուարթ բնութեան այն կամարներն ծաղկահիւս,
Բոյր՝ կայծ ու դեղ, նայումա՛ք՝ ժըպիտ սիրուհւոյս,
Անուշ հովեր՝ արծաթ ալիք վըտակին:

Զեր հուրն սրտէս պահ մը առնել չը կրցին:

Փառա՛ց օրեր, ձեզ մոռնա՛լ...

Երբէ՛ք, այլ ձեզ պատրուք մ'ըլլալ, ու լո՛ւս տալ:

Արշալոյսին աժդոյն աստղեր երբ փարիլին,
Գողաճը գեղգեղ վարդակարօտ բուրբուլին,
Բնութեան դաշնակք, ո՛հ, չեն կրնար նուազեր
Ձձեղ հառաչք, չոր մորնչեն նոճիներ:

Սե՛ւ սե՛ւ օրեր, ձեզ մոռնա՛լ...

Երբէ՛ք, արին մ'ըլլալ, եւ ձեզ կարծի՛ր տալ:

Թերեւս ժպտին Հայոց մըթին սարերը,
Կամ շունչ ծխեն Սիպիրիոյ սառերը,
Բայց սեւ հողիք ու սեւ ձանկեր անողոք
Խեղդել կուգան ազատ հոգւոյս իմ բողոք,
Արդարութի՛ւն, քեզ մոռնա՛լ...
Երբէ՛ք, այլ սուր մ'ըլլալ, սրտեր քեզ մուտ տալ:

Մինչ ց'ե՞րբ դռնէմ, ձայնըս մէկը չը լսեր,
Հայն իւր ժանգոտ շղթան երբէ՛ք չը սարսեր...
Բնաւ ինձ հետ իրաւունք ոչ թոթովեց,
«Հայր չես» ծաղրեց, եւ ձայնը զիս չը թոթեց.
Հա՛յ ու չըթալ, ձեզ մոռնա՛լ,
Երբէ՛ք, այլ շունչ մ'ըլլալ, ու ձեզ ուղի տալ:

Հարուստն ու կղեր թէ ազգ ըզգան եւ վառին,
Թէ «Լոյս եւ Սէր» հայ սրտերուն մէջ թառին,
Թէ հայութիւն երկնէ «Ազատ զաւակներ»,
Թ'եղբայրութեան՝ սիրոյ վառին կըրակներ,
Քնա՛րդ իմ, դքեղ մոռնա՛լ,
Ո՛հ, յետ շիրմիս քեզ ձայն ըլլալ, ու հայ լալ:

Ի ՊԱՏՐԻԱՐԺԱԿԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆ

ԱՄԵՆ. ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿԻՆ

Այն սրգալի սեւ սեւ նոճեաց ետեւէն
Արշալոյսին շողք մեղի «Լո՛յս» կ'աւետեն,
Խուսեց խաւարն, փողփողէ լոյս արեւուն
Հայոց կարծիր մարգաց ասուտ սարերուն,
Փըլատակաց մըթին խորքէն կուգալ ձայն
Հայե՛ր, Հա՛յեր, դեռ Հալաստան չէ՛ կործան...
Ձայն տըւողը չէ՛ ըստուեր,
Հուր ներշնչողը չէ՛ն աստղեր,
Եղբայրութեան է հուր ձայն,
Հայր սիրող Հա՛յն է այն:

Նա գիշերուան հետ ազգ խոկաց ու լացաւ,
Եւ արեւուն սըլաքաց հետ կրակ դարձաւ,
Հողմոց թեւով միշտ սըլացաւ հայկարան,
Տիգրիսի հետ թըջեց աւերք տիրական.
Հայաստանի՛ եղբայրութեան սիրահար,
«Հայ» գոչելով շուրթերն եղան դալիհար:

Աւարայրի նա վարդին
Սոխակն եղաւ արտմաղին,
«Վարդա՛ն» գոչեց նա, անդէն
Վառա՛կն ելաւ զամբանէն:

Նա իրաւո՛ւնք՝ ազատութի՛ւն գոչեց չար,
Փռչոտ ու խոնջ սոքերն նետեց, ուր Հաչ կար.
Ուր որ Հայ կար, ջերմ համբուրեց նա այն հոգն,
Ուր Հայն չնչեց՝ հառաչ եւ հուր գրկեց հոն,
Բոցաթրուիչ Հայէ առ Հայ նա թրուաւ,
Հարուած՝ ցաւ՝ դաւ սէրն խեղդելու չ'եղան րաւ:
Աչա հայկազնը չ'ունէր սուր,
Այլ կուրծքն ունէր հայ՝ խաչ՝ հուր.
Կը հագնէր սեւ ու գրգռակ,
Նա գո՛ւթ ունէր, ո՛չ քրտակ:

Ազա՛տ սիրեց, ազա՛տ գոչեց, չը թովեց,
Հայն դայն ատեց, Հայ մը ձեռքը չը թօթովեց.
Բանտ՝ կախաղան՝ աքտոր՝ Սիպիր եւ սուսեր.
Չը կրցին ձայնն մարել՝ խեղդել իր չուսեր.
Միշտ «Հայ» կանչեց, րարձն էր գլխուն Մասեաց սար
Նա սիրան ըրաւ հայրենայուչ դու քընար:
Արդ հայրենեաց մեր չնչիկ՝
Հով մը կուգայ անուշիկ՝
Վառ ճակատուց այցելու,
Հաչուն աչերն սրբելու:

Բա՛յց են թուեր, բա՛յց են սրտեր, բա՛յց ճակատ,
Եկո՛ւ օգնել տըլար Հայուն աղաբախտ,
Հո՛ւր հայրենեաց, եղբայրութեան դու հազա՛դ,

Քընարահար Հայու մը իղձ քեզ հրեշտակ.
Վէս Վոսփորին ալիք քղքեղ բարեւեն,
Յրուէ՛, սեւ ձեռք, սեւ ամպ, Հայոց արեւէն:
Արտօսը ու քիրտդ թող փալիլին՝
Ձերթ աստղեր հաչ երկնքին,
Եւ սորվեցուր Հաչուն դու
Վիրե՛լ, օգնե՛լ իրարու:

Արտասուաթոր՝ քեզ կը նային հայ-աչեր,
Սեւ շղթաներ քեզ ցոյց կուտան դու քաջեր,
Մըշոյ կտրիճք՝ աղջիկք ի քեզ ապաստան
Հայն ու դամբանն՝ տաճարն՝ հիւղակն՝ Հայաստան.
Թո՛ղ վրատակաց մոխրէն լսունեն յիշատակք,
Մութ մենաստանք վերափայլեն նախնի փառք...
Լո՛ւս, լո՛յս տեղան ամեն տեղ,
Գլտութի՛ւն, լո՛յսն հայ աստեղ,
Լո՛ւս հիւղակին, լո՛ւս վըհին,
Լո՛յս հայ փառաց չէջ ջահին:

Ահա սրանայ մեզ աղագայ բոցաղէս,
Մեր հայրենի աւերակաց տալ լոյս վէս.
Հարկ չ'են մեզի նիղակ եւ սուր ու վառօղ.
Իրաւունքի՛ սիրոջ՝ լուսոյ ենք կարօտ.
Եղբայրութեա՛ն Հայն կը յենու, ո՛չ թաղի,
Բոնէ ձեռքէն ու շունչ աննէ եւ հոգի.
Եւ ալ մոռնայ հաչկազն հէք
Հին հարուածներն ու խոր վէրք.
Եւ սիրտք ի տրոփ ուրոտան
— Կեա՛յ միշտ ՀԱՅՐԻ՛կ ԽՆՐԻՄԵԱՆ:»

ՆՈՐ ՍԵՒ ՕՐԵՐ

Մինչ ընտելեան՝ ընկա՛ն արեան դարերը,
Աշխարհ մը կայ արցո՛ւնք թափող սարերը,
Արեամբ պղտո՛ր դեռ գետերուն ափունքը,
Ձը դադրեցաւ դեռ այս երկրին սեւ սուգը.

Աւերակոյտն այս ահարկու,
Աշխարհ մոխրոց ու նոճերու:

Հայ դիւցազանց՝ որ հոն ընկան ի վաղուց՝
Ոսկերոտիքն՝ արմատնե՛րն այն վրբիժուց
Ա՛հ, դեռ բողբոջ մը չարձըկած հո՞ղ դարձան...
Ուրեմն հիմա աղիք չունի Հայաստան...

Ա՛յ, դալկահար դու հայրենիք...
— Եւ դեռ Քրդի՞ն ալ խոնարհինք:

Մառախուղ են հագեր՝ դաշտքն ու լեռինքը,
Ձը գեղգեղեր Հայ հովուհւոյն սըրինգը,
Հայուն համար չը փաքիլիւր աստղիկը,
Արցունքներով թոռներ հոգւոյն ծաղիկը.
Դադրեր անձեղ խինդ՝ թինդ ու պար,
Շողա՛յ ազատ Քրդին տապար:

Դողդոջ մտնէ առագաստը գիրգ հարսը,
Արտասուաթոր՝ դէմքին ծածկած հոյլ վարսը՝
Որ չըլլայ թէ յանկարծ սիրոյ մըմունջը.
Խափանէ վատ Քրդին տափոտ մըռունջը.
Սէրը փեսին արեամբ կարմրի,
Հարսը Քրդին կ'երթայ գերի...:

Մի՛շտ կը ցանէ Հայն, չը հնձեր... անօթի՛...
Իր դալկահար դէմքէն երկու շիթ կաթի,
Արտօսը ու քիրտ միանգամայն... ո՛վ Աստուած.
Նա ճաշակէ տրտմած սրտով ցաւ ու հաց.
Այս տարաբախդ ազգն է Հա՛յը,
Մեր արի՛ւնքը, մեր եղբա՛յրը:

Ա՛հ, ոտնակոխ Հայուն սիրտը եւ տաճար
Հրացանն յ'ուս սա կոշտ Քրդին անդադար,
Եւ մեր ներսը չե՞սար կարմիր մէկ ալին
Կամ մէկ փրփուրն հայրենեաց սուրբ կրակին,
Որ ասուցցի գերթ որդիներ՝
Մեր աղիքները չենք թօթվիլ:

Ի՞նչ սիրտ է այս որ հոս գամեր է Աստուած,
Մինչ չը սիրեր նա Հայրենիքը ցաւած...
Չունի ներսը Հայն իր նախնեաց տըրփը,
Լըքե՛ր է գինք ճակատազրին Սերօրը,
Երես դարձուց Հայն սուսերէն,
«Սեւ» ժառանգեց լոկ պապերէն:

Սառէ աչեր՝ քարէ լեզու, ա՞յս մընաց
Բիւր փառքերէն մեր գոռ ու պերճ հայրենեաց,
Սեւազլուխ խուճը մը աղաւձ մընաց լոկ՝
Կամ խուճը մը կոյր խըլուրդ՝ ըստրո՛ւկ փառքի սոսկ,
Ա՛հ, այն արծիւ ժողովրդէն՝
Որ հարուածվի արդ կոշտ Քրդէն:

Ի՛նչ, սեւ ձեռքեր հըպին վըճիտ ճակատին,
Հայ կուսիկին նըւիրական լաչակի՛ն,
Դըժոխք մը տարփ թօչնեն վարդը կուտութեան,

Կարծես ծաղիկ կը կոխկոտեն — զայս կը զգան,
Եւ երբոր Հայ մը մորթեն
Կարծեն թէ Հաւ մը մորթեն:

Է՛հ, մի վախէք ասեղ մ'անդամ պէտք չէ մեզ,
Այլ Հայրենի սոսկ ըզգացում մ'ազնակէ՛ց՝
Ժանդոտ սուր մը՝ պատում զբօշ մը թէ Հունինք,
Կուրծքերնուս ասկ արբուսող սի՞րս մ'ալ Հունինք,
Օ՛հ, ոտքերնիս զարնե՛նք գետին,
Յայտնե՛նք մեր ցուր ահագին:

Մեր քերց վարդերն եւ արեւներն մեր եղբարց՝
Մեր տաճարաց խոջերն՝ պատի՛ւն Հալքենեաց,
Մենք պաՀանջենք բարօրութի՛ւն մեր ազգին.
Չա՛յս պաՀանջե՛նք՝ զա՛յս Սուլթանէն սրտազին,
Մեր պատին ու Քուրդը կ'ուզե՛նք,
Եւ կամ նորա գէնքին գէ՛մ գէ՛նք:

1871

ՀԱՅՐԻԿՆ ՀԱՅՈՑ

Փութա՛, Հոփուսպե՛տ, սիրող յար ազատ՝
Հարապատ,
Փարաաթի՛ սեւ ամպ, փայլի՛ արդ արեւ
Արդարեւ,
Փողփողի՛ն զաշտեր, ազատ անե՛նք քաջ
Աս նենդ զապ,
Աս նենդ զապ,

Յըցո՛ւր ցուպ, Հայերն կանչէ՛ յ'արօտ մի՛
Յար Հոտ մի:
Ճանկեր արխնոտ կուրծ մեր թափ տալինք,
Թափառի՛նք,
Եկո՛, Հոփուէ՛ մեզ, սիրածդ, ազգասէ՛ր,
Ազգ ա՛ս էր:
Դու գրթոտ նըման երկնի Հայրիկին՝
Յ'այր՝ ի կին՝
Յ'որոց եւ չ'արիս սփռէ՛ լոյս եւ սէր,
Լո՛ւս եւս, է՞ր
Յաթի՞ չը զարթնու Հըճում չ'այլուն յ'այն
Յա՞յ, քուն Հայն:
Սոստի մ'էլի մերթ ի նոճս, է՛ երգերդ՝
Վէրքերդ
Առած լիւրաւոր՝ գեւ գու կանչեցիր,
Կա՞ն, չէ՛ ցիր
Երգերդ միշտ մեր սիրտ, սիրոյ՝ Հոգու՛ ճա՛յն,
Յ'ոգուց Հա՛յն
Հանեց՝ փառեցաւ ճայնէ՛ց՝ խնայաւ
Հիմա ցաւ.
Քե՛զ խնդրէ Հայն արդ, ամբոխ ամբոխ չէ՛
Ամբողջ է.
Արդ ըսէ՛ Հայուն, ըրէ՛ ազգ անոր
Աստանոր.
Ես կարօտ եմ վաս սրտից՝ ձեռքերի,
Ձեր գերի,
Եղբարքն ազատե՛լ, լո՛ւս տալ ի Մասիս,
Ի մաս չ'իս
Ասնե՛լ իմ նախնեաց արխն արտասուքն,
Արդ սուգէն

Երևեսն Հայք՝ օրհնեն սիրով յաւէտ իս
Յ'աւետիս.
Յանկամ, որ Հայք ինձ ըսեն ա'հ, չամայր
«Ահա՛ մայր».
Այս իմ վերջին տենչ, միշտ ճետք Հայկայ կա՛ն
Հայկական:

1869

Ի ԴԻՄԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆ

ԱՄԵՆ. ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿԻՆ

Ո՞վ է որ դայ մեզ՝ ճեղքած օդն՝ ալին,
Ճակատն դռնարք՝ աստեղք կը փայլին.
Թաղաւո՞ր մ'է Հայ, որ ցատկեց շիրմէն,—
Ո՛հ, դէմքը վառողք արցունք ըսպի են.
Նա կ'արհամարհէ ծիրանի՝ փառքեր,
Նա սեւ է հաղեր:

Նա մեր Հայ եղբարց արցունքն է քաւեր,
Յոյց կուտալ մեզի արիւն ու աւեր,
Դիւցա՛ղն մ'է, որ դո՛ւրս թրուաւ դամբանէն,
Ո՛հ, թուր չէ՛ ձեռքն՝ այլ խաչ բռնէր արդէն,
Ձը ցալտեր աչքէն շանթեր, այլ սէ՛ր՝ դո՛ւրս.
Դողայ անկէ Քուրդ:

Նա կուղալ Հայոց մարդարէն կարծիւր,
Ազատեց Քրդէն Հայը վշտակիր,
Խաչափայտով մը պանծացաւ յաղթող,

Հնչեցուց ի Հայս աղատութեան փող,
Տեսէ՛ք, քուրճ հաղեր, կարծես ենք դրակ,
Բայց սիրտն է կըրակ:

Գայ Մասեաց սարէն՝ նա ճախն ու աջը
Մովսէսի քընարն՝ Ղեւոնդի խաչը,
Ասողի մը նայուածք, քընարի մը ձայն,
Ազեաց խորերէն կը սիրէ նա Հայն,
Դեռ չը ճանչցա՞ք դայն, ճակա՛տք վշտակած,
Հրեշտակն է Հայոց:

Ահա կը հնչէ նորա հեշտ սրբինդ,
Արձազանդ կուտան Հայոց դաշտք՝ լերինք,
Երթանք իր շուրջը, Հայի՛ր արտալած,
Ձը խարեր՝ մատներ նա մեզ օտարաց,
Ձը սիրեր ոսկի՛ փառք ու վատ մարդիկ,
Հայուն է Հայրիկ:

Դիտիկը դըրած սըղաւոր սըքեմ,
Ձը թափիր ճակատէն դեռ ալիք վըսեմ,
Բայց դէմքին վրայ կանուխ են փթթած
Անցքի ու վշտի խորշոմներ միշտ թաց.
Միակ վարձք մ'ունի՛ այն է կոչել զինք,
«ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ»:

1869

ԵՐԳ

ՄԱՐՏԻՆ ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ

Արի՛ք, սրբի՛ք Արարատեան,
Նըսեմ ճակատք ցալտե՛ն թող չանթ,
Դողզոջ ձեռաց մէջ սուր ցոլան,
Արդար վրիժուց ժամն հասաւ արդ,
Փշրի՛ Պարսկին անդուլ կացին,

Հայք բաւ լացին.

Մեռնի՛նք Մասեաց չուքերուն տակ,
Յաւէրժ կանդնեն յաղթանակ.

Օ՛հ, աղա՛տ բլլանք

Եւ Հայաստան մեր,

Թող տա՛ն արձաղանդ

Մասիք անվէհեր.

Մեռնի՛նք չ՝Արտաղ՝ աղմուտի մօտ՝

Ուստի ծաղի մեզ առաւօտ,

Մեր սուսերց փայլէն

Սասանին Սասանք,

Մեր ամեն քալէն

Ծաղի յաղթանակ:

1869

ՎԻՇՏՔ ՆԱՅՈՒՆ

Փոխանակ քաղցր օր օրներու, հայրենի՛ք,
Որրանիս քով մայրիկս ըզբեզ միշտ ողբաց,
Համբուրին հետ չիթ մ՛ըզգացի արտասուեաց
Աչերս տեսան արցունքներու լոկ կրկինք,
Աւերակաց ծաղկանցը սոսկ այցելու
Զեփիւսն չեկաւ նժդեհ ճակատս չոյելու,
Փառաց դարեր ծընող՝ ընկնող հալչենի՛ք,
Մամոռտ աւերք եւ դամբարան դօրավիզ:

Արարատեան հսկայից

Ուր ծոր ճակտով վիրալից

Հեծէ ողին հայկական...:

Բացց ի զս՛ւր, ողբ՝ վայ՝ կական

Եւ արտասուք ու հառաչ

Քեզ արիւնիւ չեն կարող,

Այլ վեհ ճակատ քրտնաչող

Ի՛արիւնարուղիս կող ու լանջ:

Մոխիր հաղած՝ արիւն ծըծած սեւ հողեր,
Ուր կը տիրեն սոսկում՝ տըխուր յիշատակք,
Ալ թուեր են ծոցէք չուսոյ քաղցր հրեշտակք
Եւ արիւնոտ դափնի մ՛անդամ չեն թողեր...:
Սեւ շղթաներ եղան ինծի խանձարուր,
Մըթութեան մէջ սրտիս վըրայ հսկեց սուր,
Միթէ Հա՞յ եմ՝ մինչդեռ չեմ իմս, Հայաստա՛ն,
Եւ հոյակապ՝ վէս կոթողներդ պատուանդան.

Օտարաց դահգ՝ յիշատակ,
Ի դուռն կրես դու պըսակ
Արդ փըշահիւս՝ սեւ նոճի...
Ալ չըկա՞յ վառ թաղդ առջի՝
Որուն աղանց տեղ անդին՝
Դառնաթախի՞ծ մըտածմանց
Քրտունքներ սառ՝ քար կտրած՝
Կնճոռոտ ճակատդ պճնեցին:

Երբոր տեսաւ արիւնլըւալ վարդին ծոց՝
Վարդատարփիկ բուլբուլն դողով թռչեցաւ,
Սուգին փափկիկ թեւք արցունքով թրջեցաւ՝
Սիրազեղ լանջք կուսից տեսաւ երբ ի խոց...
Լըռեցին քնար՝ համբոյր՝ գեղգեղ եւ մըմունջ,
Հրաժե՛շտ տիրեց... եւ սիրակաթ շուրթեր մունջ
Համբուրեցին սեւ հողեր՝ ժայռ եւ ալիք,
Թոյլ թոյլ՝ բիւր ոգիք թըռան տրամալիք.
Մասեաց մուսայք դողահար՝
Թողին պսակ եւ քընար.
Դաշտեր՝ ձորեր եւ սարեր՝
Ալիք՝ ժայռեր եւ սառեր՝
Հէ՛գ Հայրենիք Հայաստա՛ն,
Ըզբե՛զ ըզբե՛զ ողբացին՝
Որ ուրացողք քեզ բացին
Բիւր բիւր՝ սեւ սեւ գերեզման:

Հաչն էր որ թաղըդ գըլորեց փայլարձակ,
Եւ ալեւոր ճակտիդ բարդեց սեւ ամպեր,
Յետոյ վայեց՝ երբ գերեզման կըշտապէր,
Այլ չնչասպառ էր՝ չունէր ձեռքը կայծակ՝

Որ աչն ամպերն փոթորկարեր փարատէր,
Եւ Հայրենիքն շղթաներէ ազատէր.
Նոճեաց խորքը մահուան չունչը սօսափեց,
Սոսկմամբ ցնորած Հայն իր երկրէն խուսարեց,
Թողուց աւեր եւ արիւն,
Թաղեց չոն փառք եւ ալիւն.
Արդ կը տեսնէ բօթարեր
Ներկաչն՝ ճիգ մը չը թափեր,
Հայաստա՛ն, քեզ փրկելու,
Անդգայ դարձած դարէ դար՝
Չը յիշեր քեզ, չը փութար
Քեզ անձկանօք զրկելու:

1868

Ի Յ Ի Ի Թ Է

Ո՛հ, Ի՞նչ ես դո՛ւ. սէ՞ր երկնի, հո՞ւր կամ ժըպի՞տ.
Չունի երկին աչացդ կաշձերն ու կատոյտ,
Վարդը չունի քու լանջդ ամբի՞ծ՝ լուսափթիթ...
Չունի լուսինն վարդերն չիկնոտ այտերուդ:

Դիշերն երկնի կաշձից՝ լուսնոյն սիրադէմ,
Ցերեկն ալեաց՝ ծաղկանց ժպտիս... մէկուդ գէթ...
Իսկ քեզ համար ես արցունքով կ'աղօթեմ,
Դու չես շնորհեր նայուածք մ'ինձ հուր աչերէդ:

Արդեօք էա՞կ մ'ես թէ երկնի զուարթուն.
Կը նախանձին փայլիդ վրայ վարդ՝ լուսնակ,

Ձաշնիդ ապշած լսելով քաղցր ու թրթուռն
Նոճիններու մէջ սգոյ լըտիկ լուսիննակ:

Ծնէի իցի՛ւ թ' հեւացող հով մ'անուշիկ,
Եւ դգուռելով երազք ճակտիդ այդ անսուղ,
Տալի շունչըս շուրթերուդ մէջ ես յուշիկ,
Լոկ սրբելով եթէ չողար աչքդ արտասուք:

Պարտէզդ իցի՛ւ թէ փթթէի վարդ լացող,
Եւ երբ գայիր այգուն չաղին ժպտով պերճ՝
Գոյնով ներկել աչտերդ, թափել գոգդ իմ ցօղ,
Վերջին շնչիկս ի գիրկդ առնէր ելեւէջ:

Բըխէի ես ից'ւ թէ առու մը վըճիտ,
Եւ երբ յուշիկ գայիր մօտ իմ եզերքին,
Յոլանար իմ հացելւոյն մէջ քու ժըպիտ՝
Պղտորելով կասոյտ ալիքս՝ ցամքէին:

Ա՛հ, իցի՛ւ թէ լինէի ես ճառագոյթ,
Շողչողալի դէմքիդ վրայ վայրիկ մի,
Խարէի քեզ թ' ես աւելի գեղադարդ,
Դ' անուշաբոյր մաղերուդ մէջ մարէի:

Այլ ո՛չ, անդո՛ւթ, եթէ տըլըր մէկունն սէր,
Իցի՛ւ թ' անոր դերեգմանին քարն լինիմ,
Եւ դու թօշնած գաս շնչել շուրջս... արտասուել...
Քեզ հըպելու համար հարկ լոկ դոլ չերիմ...:

1867

ՄԱՆՈՒԿՆ ԱՌ ԽԱԶ

Ո՛վ խաչափալտ
Դու քառաթեւ,
Որոյ ճակատ՝
Սիրոյ արեւ՝
Գամված Յիսուս՝
Փըչեց խոնարհ
Հոգի եւ լոյս
Սէր ընդ աշխարհ

Ընդունէ՛ իմ հոգիս հեղիկ, փառաճաճանչ
Թեւերուդ տակ, եւ սորվեցուր ինձի հաւատ,
Սէր, յոյս, որով միշտ բարախէ իմ փափուկ լանջ
Եւ փարատէ՛ լուսովդ խաւարն սրտէս վըհատ.

Սորվիմ աղօթք
Դառնալ քեզի՝
Երբ խութից ոտք
Իմ հանդիպի
Սեւ սատանին՝
Որ ճգնի միշտ
Դիւթել զհոգին
Ի մութ, ի վիշտ:

1871

Մ Ա Ն Ի Շ Ա Կ

Ո՛վ մանիշակ, մանիշակ,
Ինչո՞ւ աչդպէս գլխիկոր
Նայիս հողին սըգաւոր...
Ո՛հ, ինչի՞ այդ նշանակ:

Միթէ դու կո՞յս մը տեսար,
Որուն աչաց քով կայուտ՝
Ըզբեղ զըտար այնչափ մութ,
Որ կը սըգաս սեւահար:

Եթէ դու ալ վարդին պէս
Ունենայիր դոյզն բոսոր,
Կը շիկնէիր, ինչպէս որ
Շիկնեցաւ այն վարդը վէս,

Երբ տեսաւ օր մը ներս
Վարդերն ամբիժ ալտերուն:
Շուշանին պէս դալկութիւն
Եթէ ըլլար քու վըրա՝

Գըժգունէիր որպէս նա,
Ինչպէս որ օր մը շուշան
Դըժգունեցաւ աննըշան՝
Տեսաւ ձեռներն երբ ներս:

Եւ դեռ ըսե՞մ... օր մ'երկին
Ամպտեցաւ... է՞ր արդեօք...
Երբեք կ'ընէր նէ աղօթք
Վերն յառած աչքն ու հողին:

1871

ՍԻՐԵՑԻ ՔԵԶ

Շաղի, չողի ժամք էին,
Վարդեց հրդեհ կար յերկինն՝
Փոխան ամպոց հուր հիւսքի,
Տեղա՛ր մարդըրիւ եւ ոսկի:

Թաւուտքի մը խոր ծաղկոտ
Ընկողմանած նուաղկոտ՝
Կը հեւաչիր դու տփդոյն,
Ամրան սիւզի մը հանդոյն:

Աչերդ սիրոյ Ատրուշան...
Եւ մատներովդ գերդ շուշան՝
Կը փետէր ծաղիկ մի,
Յառած չողից աչքդ երկնի:

Հիանայի թէ ի՞նչպէս
Փետտել թերթեր վարդին վէս՝
Եւ թափթփել ի քո դիրկ
Զօրէին մատունքըդ դիրկ:

Եւ նըւաղկոտ աչք աչեր
Նըշուէին ն՛որ եթեր,
Եթեր մ'աստեղց, ուր փոխան
Հրաշէկ սըլաքք կը չողան:

Ըրիր աչացդ մէկ կայծիս
Եւ մէկ վանկիդ զիս գերին,
Շըղթայեցիր զիս, ա'նգութ,
Նշոյլներովն վեհ հոգւոյդ:

Թո'ղ սիրտս, ինձմէ գնա հեռի,
Չուզեմ հոգւոյս թագուհի
Քեզ՝ որոյ կուրծն վարդի թերթ
Այլ կրանիտ սիրտն է գէթ:

Դու որ գիտես լոկ բուրեւ,
Գիրդ սրտերու վէրք փորել,
Եւ կը սիրես երբ կարի՝
Քեզ պաշտող սիրտն արիւնի:

Թաւուտքի մը շուք նըսեմ
Երբոր մենիկ արտասուեմ,
Հոն ես դու, կը գտնես զիս
Տերեւներէն կը խօսիս:

Երբ առուակին մէջ փաղփուռ
Կ'ուզեմ մոռնալ դէմքըդ, դուն
Դարձեալ Հոն կը գըտնես զիս
Այիններէն կը ժրպտիս:

Երբ կը փախչիմ ժայռ ու սար՝
Ջախջախել սիրտս եւ քընար,
Հովին մէջէն միշտ մընչես՝
Թէ բնաւ զիս սիրած չես:

Գրկեմ սրտովս արդ ցուրտ հող,
Դա ալ չը դիպիմ քեզի թող,
Կոյս մ'է նաեւ զերեզման...
Կա՞յ խորունկ սիրտ մ'անոր նման...

1869

Ս Ի Ր Ե Լ

Բոլ մը նայուածք՝ փունջ մը ժրպտա՝
Քուրայ մը խօսք դիւթեց իմ սիրտ:

Ես ուզեցի լուռ մենանալ
Սիրել փըթիթք՝ խորչեր թաւուտ,
Սիրել կայծերն երկնի կապուտ
Առաւրան չաղն՝ իրիկուան բալ՝
Ճակատագրիս սեւ գիծ կարդալ՝
Խոկալ՝ սուգիլ՝ ըզմայլիլ սուտ:

Ո՛հ, խուրճ մը վարս՝ եղեմ մը շունչ՝
Շրջազգեստ մը շրջեց իմ շուրջ:

Ես ուզեցի լոկ ու միհակ
Սըրտակցիլ ջինջ վըտակին հետ,
Յիշատակի չունի նա հետ,
Սիրտ մ'որոյ մինչ սուգիմ յատակ,
Գըտնեմ զիս Հոն աժդոյն յատակ,
Գաղտնի՛ք մ'ունի — այն՝ անթիւ վէտ:

Եթեր մը արօփ սրտի լսեցի,
Հծծեց. — «Կ'ուզե՞ս սիրտ, ե՛կ ինծի:»

Ես ուզեցի սիրել զեփիւս
Որ երկնքէն թռչի բեկբեկ,
Նա չը սիրեր խոցել երբէ՛ք,
Հոգի՛ մ'որոյ գաղանիքն է բոյր,
Գիտէ շոյել երազներ բիւր,
Երկնի բոյրն յուշ կ'ածէ առ հէք:

Ո՛հ, փունջ մը լոց փրսփրոսաց ինձ.
— «Կ'ուզե՞ս պաշտել Հոգի մ'անրիծ:»

Ես ուզեցի քընարով մի
Լոկ սիրել Հոս՝ Հոս գալկահար,
Պաշտել՝ դրկել միայն քընար,
Սիրող էակ ճանչել զանի,
Ըստ իմ քըմաց լարել աղի,
Եւ սրտակցիլ սիրողարար:

Նէ մօտեցաւ լուչիկ՝ ըսաւ.
— «Քնարդ է ցուրտ սիրտ, եւ սէրը՝ ցաւ:»

Թոթուեց թեւերն Հոգիս մօլար,
Ճանչեց ըզնէ, գեղ ու կըրակ՝
Սիրտն անապա՛կ ինչպէս վտակ՝
Անձն' զ՝ ինչպէս սիւգ գալկահար՝
Հաւատարիմ՝ ինչպէս քընար,
Հրաժեշտ տըւաւ կեանքի մեհակ:

Բոյլ մը նայուածք՝ փունջ մը ժըպիտ՝
Քուրաչ մը խօսք գիւթեց իմ սիրտ:

Լ Ճ Ա Կ

Ինչո՞ւ աղչած են, լըճակ,
Ու չեն խայտար քու ալեակք,
Միթէ Հայլուոյդ մէջ անձկաւ
Գեղուհի՞ մը նայեցաւ:

Եւ կամ միթէ կ'զմայլի՞ն
Ալեակդ երկնի կապուտին,
Եւ այն ամպոց լուսավթիթ
Որք նըմանին փըրփուրիդ:

Մեղամաղձոտ Լճակ իմ,
Քեզ Հեռ ըլլանք մըտերիմ,
Սիրեմ քեզի պէս ես ալ
Գրաւիլ, լուել ու խոկալ:

Ո՛րքան ունիս դու ալի՛
Ճակատս ա՛յնքան խոկ ունի,
Ո՛րքան ունիս դու փըրփուր,
Սիրտս ա՛յնքան խոց ունի բիւր:

Այլ եթէ գողդ ալ թափին
Բոյլքն աստեղաց երկընքին,
Նըմանիլ Հե՛ս կըրնար դուն
Հողւոյս՝ որ է բոց անհո՛ւն:

Հող աստղերը չե՛ն մեռնիր,
Ծաղիկներն հող չե՛ն թոռմիր,
Ամպերն չե՛ն թըրջեր հող,
Երբ խաղաղ էք դու եւ օդ:

Լըճա՛կ, դու ես թագուհիս,
Զի թ' հովէ մ'ալ խորշոմիս,
Դարձեալ խորքիդ մէջ խըռով
Զիս կը պահէս դողդալով:

Շատերը զիս մերժեցին,
«Քընար մ'ունի սոսկ» — ըսին.
Մին՝ «Դողդոջ է, գոյն չունի» —
Միւսն ալ ըսաւ. — «Կը մեռնի՛»:

Ոչ ոք ըսաւ. — «Հէ՛ք տըղայ,
Արդեօք ինչո՞ւ կը մըխայ,
Թերեւս ըլլայ գեղանի,
Թէ սը սիրեմ, չը մեռնի»:

Ոչ ոք ըսաւ. — «Սա տըղին
Պատուե՛նք սիրաւ տըրտմադին,
Նայինք ինչե՛ր դրուած կան...»
— Հոն հրդեհ կայ, ո՛չ մատեան:

Հոն կայ մոխի՛ր... յիշատա՛կ...
Ալեակեղ լուզե՛ն թող, Լըճա՛կ,
Զի քու խորքիդ մէջ անձկաւ
Յուսահատ մը նայեցաւ...:

ՊԷՏՔ Է ՄԵՌՆԻԼ

Դժգոյն գիշեր մ'էր քաղցրարոյր աշնային,
Երկինքն աստղեր գերթ «սիրոյ վէրք» ցոլային,
Դեղնած ու չոր թերթից՝ լուսինն իւր բեկբեկ
Շողքը ցօղէր ամրան վարսիցն աղէբեկ.
Շամբերուն մէջ կը սողոսկէր ուղիս մ'անհետ,
Կաջներ՝ աստղեր կը խաղալին ալեաց հետ,
Սիւզը խաղար տերեւներուն հետ թեթեւ,
Կը շոյէր գլուխս՝ այրած ճակատս վառէ թեւ,
Նա իւր շնչովն իս գոհ ընել կը կարծէր,
Բայց կ'արծարծէր, ո՛հ, իմ սիրոյն բիւր կայծեր...
Ոգի մ'անցաւ սրտէս, թողուց հոն ըստուեր,
Աստեղց ըսյլ մը... միայն գիտեն դաշտ աստղեր...
Համբոյրի մը յիշատակն էր սիւզին շունչ,
Իր դողդոջ ձայնն՝ տերեւներուն սա շըշունչ
Գունատ ճակտին ախրիկ պատկերն այս լուսին...
Ո՛հ, կեանք պէտք է տալ՝ սիրտ տրուի թէ կուսին,
Կը սիրէ նէ, նայուածքին մէջ կը թոռմի.
— Ո՛հ, ի՛նչ է նէ. ձիւնով չաղուած մի անդրի,
Վսեմ ճակտին վրայ գոցք մը աստղեր վառ՝
Եթէ սիրէ՝ հալի, թ' առէ՝ կըտրի սառ...
Լոկ հուր աչեր՝ ժրպիտ՝ արցունք տեսի նախ.
Կուրծս ուռուցիկ լանջ մը ըզգաց սիրաբախ,
Սիրոյ մըմունջ՝ հառաչ լսեցի բեկբեկ խօսք,
Դողդոջ ու գիրգ՝ պաղ ձեռք մ'ըզգաց ձեռքը սոսկ,
Թեւերուն մէջ լոյս մը՝ հով մը մարեցաւ.

Էակ չէր նէ, ալ սէր՝ հուր՝ չունէ՝ ժպտիտ՝ ցաւ.
Գոհար աչեր՝ վարդ ալո, ալ ինքն էր թախիծ.
Ան գիտաւոր ասողէր «բար մը» մընաց ինձ...
Յիշատակ մը՝ գերեզման մը... սո՛ւրբ սափոր՝
Ուր հեկեկով սիրտըս կ'ընէ միշտ թափօր...:
Երանի՜ թէ ըլլամ ես չիթ մ'արտասուք
Եւ անհետիմ դամբանիդ քով սիրասուդ.
Իցի՛ւ թէ խոտ մ'ըլլամ ու ես ցամքիմ հոտ.
Ծաղիկ կ'ըլլամ՝ բայց առանց քեզ չունիմ հոտ
Լոյս թէ մութ՝ քուն՝ չուքրդ պիտի չանհետի,
Հառաչելով ուշ պիտի ըլլամ ոսկր ու դի,
Ծիրմիդ վարդը չը թոտմած՝ քեզ գրբկեմ ես...
«Կեանք կու տաս, սիրտ թէ տաս» ըսեն ետեւէս:

1869

ԱՌ ՄԱՅԻՍ

Ծաղիկներու մայրի՛կ դու կոյս,
Ո՛վ իմ Մալի՛ս ծաղկահանդերձ,
Սա երփներանգ ծաղկօքդ հանդերձ
Է՛ր չը բերիք Ծաղիկն հոգւոյս:

Ո՛հ, միթէ կա՞յ ալ զուարթուն
Մալիս հոգւոյ Ծաղիկներու.
— Նա փողփողէ վերեւ զըլխու —
Մի դալկահար Մայիս անհուն:

1871

ԹՐՔՈՒՂԻՆ

Երեկոյ է, բոցավառ է հորիզոն,
Կառք մը կ'անցնի դադաղի պէս յամբընթաց,
Գեղուհի՛ մը ընկողմանած տրոփէ հոն,
Վերջալուսի աղջիկ մ'է սա, ո՛վ Աստուած.

Եթէ նայի,

Կ'ըսես. — «Հի՛մա կը մարի:»

Մեղրամոմէ անդրիանդի մ'է հանդոն.
Ի՛նչ դալկահար... կարծես հաջաղը վառէ
Պատան մ'է նուրբ ներա վարդիցը տըժդոն.
Աստուած ըզնէ զոյգ մ'աչերովն կը վառէ.

Եթէ ժպտի,

Կ'ըսես. — Ո՛հ, Հի՛մա կ'անցնի:

Նայիլ կ'ուզէ, բայց աւելի կը նըւաղի,
Սիրտը խոնկի պէս կը մխա՞յ սիրավառ,
Նէ շողերու՝ բոցերու է թագուհի,
Խոնջ թիթեռնիկ մ'որ կը խնդրէ ծաղկէ թառ.

Եթէ շարժի,

Կ'ըսես, — Հի՛մա կը թըռչի:

Լանջն է յուզեալ Ովկէանի մը նըման.
Կ'ուզէ սերե՛լ... համբոյրի մ' հետ նուաղիլ,
Մաշիլ, խամբիլ, խոնջած ընկնիլ գերեզման,
Քամիլ սիրոյ կրակէ բաժկին հուսկ կաթիլ.

Եթէ շիկնի,

Կ'ըսես. — Հի՛մա կը բուռնկի:

Սըրտի մեղո՛ւ, ինչպէս կոչեց Լամարթին,
Որուն ծըծած ծաղիկըն՝ սիրտ, մեղրն է սէր,
Ես կը կոչեմ գնէ կո՛յս՝ որուն սիրտն է երկին
Անհուն սիրոյ, որ հորիզոն չունի դեռ.

Եթէ խօսի,
Կ'ըսես.— Հի՛մա կը հատնի:

Նէ կը վառի, մի՛շտ կը վառի, չը հատնիր
Տընանկ տաճարն վառած ճրագին պէս,
Աստղերու նման գիշեր սիրէ՝ փողփողիլ,
Կրակ մ'է փրթած կողէն սիրոյ բոցագէս...

Իսկ թէ մեռնի,
Կ'ըսես.— Հի՛մա կը ծնի:

1871

Ն Է

Վարդը դարնայնի
Թէ կուսին տիպար
Աշտերուն չըլլար՝
Ո՞վ յարգէր գանի:

Թէ չը նըմանէր
Կապոյտն եթերաց
Կուսին աչերաց՝
Երկինք ո՞վ նայէր:

Թէ կոչսը չըլլար
Սիրուն ու ամբիծ,
ՉԱստուածն այն երկնից
Մարդ ո՞ւր կը կարգար:

1871

Ն Ե Ր Ա Ն Ե Տ

Համրո՛յր մ'առի ներանէ,
Համրո՛յր մ'անհուն գորովի,
Երբ կարծիր շողք մարէին
Հորիզոնին վերեւի:

Ձեռքըս տարաւ կուրծին՝ հոն
Սիրոյ երկին մ'որոտար,
Թօշնեցայ գիրկն ես իրրեւ
Համրոյր մ'անհուն դալկահար:

Նէ զիս իր քով նըստեցուց
Գորգի վըրայ դալարեայ,
Հուսկ ճաճանչ մը պլպլար
Ներա գիմացը վըրայ:

Թոթովեցի... դողացի...
Առի համրոյր անհամար,
«Պօսի՛նք» ըսաւ — ո՛հ, խօսի՛ր.
Հատնիլ է լոկ ինձ համար:

Աչերու բոցն երբ մարի,
Դադրի տրոփն երբ սրտին,
Լոկ աչն տտեն հարկ է որ
Անգօր շուրթերն խօսին:

Հուր հորիզոնն մարեցաւ,
Երկինք աստղեր փթթեցան,
Համբոյր մ'առի դարձեալ ես
Յանուն աստեղց ցիր եւ ցան:

Նէ թողուց ու վարսքն ազատ
Սիւզը դէս յիս բերելով
Միշտ հովազրէ բըռնեկած
Ճակատս զով բոյրերով:

Ո՛հ, այն ժամը ոսկեզօծ
Անշուշտ սաՀած, թըռած է
Ճակատագրին անողորմ
Սեւ ձեռքերէն երկաթէ:

Մեր համբոյրներն պահեցին
Տերեւներն խարշափմամբ,
Եւ շողերու տըւին շուք
Աստղերն երկնից աչն անամպ:

Ձեռք վերցուցինք աստղերուն,
Սէր ուխտեցինք իրարու,
Դողդըղացին աստղերն ալ
Մեր երգումէն ահարկու:

Լըսեց երկինք մեր ջերմ ուխտ,
Աստղեր սրսկեց ի գորով,
Բընութիւնն եղաւ պսակիչ,
Մեզ պըսակեց աստղերով...

ԿՈՅՍՆ ԼՔԵԱԼ

Հալեց սառեր դարնան արեւ,
Ոսկի մատամբք ծաղիկ՝ տերեւ
Ցանեց, ցըրուեց ամպ ու բալ փուլթ,
Պարզեց աստեղց կամարն կապոյտ:
Ո՛հ, ինչո՞ւ կուսին
Նայուածքն է մըթին:

Ոսկի սրբուեց լերանցն արփի,
Ծիծաղեցաւ լուսինն յալի,
Կա՛յծ ու ծիծաղ, ծաղիկն համրուն,
Թերթեր՝ ուր սէր կարդալ գուարթուն:
Ո՛հ, ինչո՞ւ գունատ
Է կուսին ճակատ:

Բուլբուլն թառեր թառուտ թրփին՝
Գեղգեղէ գե՛լ աղեօք սրբոյին.
Թըռչունք մըթին անտառաց խոր
Ձայնակցին, Հեշտ սիրոյ ժըխո՛ր...
Ո՛հ, ինչո՞ւ լինի
Լուռ՝ կոյս լեզուանի:

Ալիք սիրոյ ցոյց տան ձայն՝ նետ,
Մըրմունջ՝ նայուածք տանելով Հետ,
Ջըրել կ'երթան ծաղկոտ մարմանդ,
Թօթիկէ խոտէն հովն աղամանդ:
Ո՛հ՝ ինչո՞ւ արտաուք
Թափէ կոյսն ի սուգ:

Ի դրանց ոսկի արեւելքին՝
Թըռչրտիւով սիւզեր հեշտին՝
Ծաղկանց՝ ալեաց՝ թերթից համրոյր
Տալով սահին թողլով համ՝ բոցը.
Ո՛հ, ինչո՞ւ հառաչ
Հանէ կուսին լանջ:

Ո՛ր կոյս, ինչո՞ւ այսպէս արբտում.
Սամոյր հոպոպքդ արտասուածութււրմ
Դէմքդ սիրուն ծածկեն, վերցո՛ւր
Ճակատդ, շնչէ սէր, լոյս ու բոցը.
Անկողինդ՝ ծաղկունք,
Աստղեր՝ քեզի շուք:

— Սիրէի ես աստղերն երկնի,
Ալին զիս ցոյց տար զեղանի,
Վալէր ծաղիկ ճակտիս անսուղ,
Ձեփեւուն ունէր հեշտ փրտփրտութ՝
Մատնելու ըզկուսին.
Հրապո՛յրք խարուսիկ:

1870

ՍԻՐԵՑԷՔ ԶՄԻՄԵԱՆՍ

Վարդակարմիր Գողգոթային վեհ գազաթ
Միշտ փարիւղ, սիրոյ անչէ՛ջ ճառագայթ,
Դեռ կ'սպասե՞ս թափել սրբոյց քու սրլաթ.
Ձո՞ւ վը հըսկես, վիհ եւ անդո՞ւնդ, թէ կըմախք,
Որ սեւ ժայռից մէջ մարեցաւ աչի բեկբեկ
Բարբառն վըսեմ թէ «Բզմիմեանս սիրեցէք:»

Տընանկին դամբանը կ'անհետի ոտնակոխ,
Տընակին մէջ մարի առկայծ կանթեղն հող,
Այն մութին մէջ նօթի տըղեկք կը հեծեն,
Դըղեակըն խրախ մինչեւ լոյս ջահք կը հիւծեն,
Հարուստին կառք ժըխորով կ'անցնի սրարշաւ,
Հէքին զապաղն իր զերեզմանն լուռ իջաւ...:

Գեթսեմանին իջնող հրեշտակն դաշկահար՝
Որ գեղ՝ ծաղիկ՝ արցունք ու փառք չը ճանչնար՝
Նորա ցուրտ գոգն աղքատը սոսկ կ'ըմփոփի,
Ճոխն ու տընանկ պատանքին մէջ կ'ըլլան մի.
Կայծակնաթեւ թէ մըռնչեն մըռըրիկներ
Թէ «Սիրեցէք զիրար,» հէքն հոս չե՛ն սիրեր:

1869

ՆԱՅՈՒԱԾՔ ՄԸ

Ամբան տապէն ես խոնջած՝
Թաւուտքի մը բիւր բիւր կայծ
Տերեւներուն չուքն ինկած՝
Ո՛րչափ սիրեմ չունչն հովտաց՝
Մեղծիկ
Հողմիկ:

Արշալուսին կանուխեկէ՛
Ո՛րչափ սիրեմ՝ ոտքըս մերկ
Կոխելով մարդ ծաղկաներկ՝
Լըւացուելու դանել մէկ
Յըստակ
Վըտակ:

Երբ միայնակ ես դռն ման,
Ո՛րչափ սիրեմ՝ կրակներս մերկ
Ներշնչելու սէրս անձայն՝
Հոտոտելու կուսի նըման
Քաղցրիկ
Ծաղիկ:

Երբ հովանի ասաղաղարդ,
Ըլլայ երկնից գմբեթարդ,
Ո՛րչափ սիրեմ՝ ի սաղարթս,
Երբ կը հիւսէ երգ ի վարդ
Թրթռակ
Սոխակ:

Բայց դասոնք չեմ փոխեր բնաւ
Մէկ նայուածքին հետ անբաւ՝
Թէ չուղարկէ ինձ հեշտեաւ
Իր աչերէն վառ ու սեաւ
Լուսիկ
Կուսիկ:

1871

Դ Ր Ժ Ե Լ

Փունջ մը կընծիւ՝ բոյլ մը կայծակ՝
Դըժոխք մ'անէ՞ծք խոցեց հոգեակս:
Ես ուզեցի պաշտել ըզնէ,
Սիրել ժըպիտքն՝ փրթիթք անհուն,
Սիրել աստղերն սեւ աչերուն,

Եւ այն խոկունն, որ մըթագնէ
Պաշտառ ճակատն՝ այն ամսն է
Որ կը շարժէ գէճքը լուսնոյն:

Գիշեր մը սուգ՝ անդունդ մ'հասաչ
Յուզեց ներս հոգին ու լանջ:

Ես ուզեցի միշտ քովն ըլլալ,
Մըտիկ բնել թընդիւն սրտին,
Շնչել՝ խմել ներս հոգին,
Եւ չօչափել լոկ ձիւնափալ
Ծոծորակին վըրայ ծալ ծալ
Թափող վարսից ալեակքն ծրփին:

Ովկէան մը տըրտունջ լսեցի.
«Զիս կը նեղե՛ս» հըծծեց ինծի:

Ես ուզեցի քընար մ'ըլլալ
Ներս ձեռքին տակ հեւացող,
Ներս հոգւոյն խորն հիացող
Թեթեւ պատկեր մ'ըլլալ շարժեալ,
Մոռնալ զիս, լոկ ըզնէ խոկալ՝
Կ'վառէ երազ մ'որուն մէկ շող:

Ամպրոպ մը սաստ ցընցեց հոգիս,
Գոչեց. — «Սիրել չե՛ս կընար զիս:»

Ի զո՛ւր սիրտըս մըխաց առջին՝
Խընկարկելու սիրտն անսպառ,
Յուցի իրեն ճակատս գունատ,
Կուրծըս գողա՞ծ՝ մարն իմ աչքին,
Ի զո՛ւր շուրթերս զողգոջեցին,
Զինքը սիրելիս հըծծեցին յայտ:

Նէ հեռացաւ ինձմէ, ըսաւ:

— «Բա՛ւ սիրեցի քեզ, մնաս բարեա՛ւ:»

Որոտացին խոկմանցս ամպեր,

Կայծակնա՛հար ըրին հոգիս,

Մոխիր դարձան երազներս յիս,

Ճակատապիւրս խնձողաց ի վեր:

Խորշ մը կար, որ զիս չը ծաղրէր

Այն՝ լուռ փոսն էր զերեզմանիս...

Փռնջ մը կընճիւ՝ բոյլ մը կայծակ՝

Դըժոխք մ'անէժք խոցեց հոգեակս:

1871

ԶՆԷ ՊԱՇՏԵՄ

Ճառագայթի ու վարդի

Փըթթումներով վեհապանձ

Ես չը սիրեմ սա դէմքը՝

Սիրոյ ժպտով մը օծած:

Ես չը սիրեմ՝ երբ կուտի

Մ'աչերը զիս բուրվառեն՝

Ձերթ հուր ամպոց զոյգ մը հիւս

Յօնիցը տակ մեղմօրէն:

Գիսասողի պէս հերարձակ՝

Ես չը սիրեմ սա վըճիս

Կոյսն, ոչը դէմքէն կը փըթթին

Լուսնի դարուկն ու ժըպիտ:

Ես չը սիրեմ՝ հանդիպիմ

Երբ կուտի մը հեղանազ,

Որ եղեմ մը կը բուրէ,

Վառէ երկինք մը երազ:

Ես չը սիրեմ սա կապուց

Զոյգ մ'երկիւններն գինովցած՝

Ոյր մէկուն մէջ պաշտիւն

Եւ միւսին մէջ ալ Աստուած:

Ես չը սիրեմ սա օտար

Ժըպիտները յուսաշող՝

Որք ծաղկինքն են սուտ սոսկ

Սրբաբանդունդը ծածկող:

Ես կը պաշտեմ զիմ Պ...

Ինձ կը բաւէ իր սրբոն

Մէկ ճառագայթը միայն

Եւ մէկ վարդը իր ժպտին:

Թէեւ սեւ աչքն հեղեղեն

Անթիւ աստեղց միշտ բոյլեր՝

Իր սեւ յօնից շուքին տակ՝

Ձորս ութ օրն է նա դրձեր:

Լուսինը ո՛չ ներս վարսն՝

Եւ ոչ ալ վարդը ունի

Ճառագայթումը ներս:

Ճառագայթում սիրողի:

Ես դողդողամ իր վըրմայ,
Նէ իմ վըրայ դորովի,
Իսկ թէ մոռնա՛յ զիս օր մը...
Ա՛հ, այն օրը քա՛ր կըտրի...:

1871

ՍԵ՛Ւ, ՍԵ՛Ւ

Երբեմն հողիս աստղի մը բոց
Եւ թիթեռնի մ'ունէր թեւեր.
Վերջալուսի նըման ամպոց
Երազեմ'ը, հո՛ւր ճակատս փառէր:

Արդ սառուցներ դառն արտօսի
Կը քարանձան կուրծիս ներքեւ,
Եւ բարդը ամպոց սեւաթորմի
Կ'ուզեն խեղդել սիրտս ու արեւ:

Հագիւ քանի մը օրերն կեանքիս
Ոսկեղօծեց իմ բաղդը վատ՝
Որոնք եղան լոկ Ովասիս
Մեղմով՝ կեանքիս դառն անապատ:

Մենանաչի օրեր ցըվերջ
Երբեմն՝ հովտի, ծաղկանց 'ւ երկնի
Ձիւնափրթիթ ամպերուն մէջ
Կեանքիս մըրուրն ես թափէի:

Ծըծէի սէ՛ր, ծըծէի կեա՛նք,
Մինչ վերջալոյսն կը հրահրէր՝
«Մնաս բարով» ի սա կարմրորակ,
Տըխուր կրակ 'ւ երկնի բոցեր:

Ունէի ես երբեմն առատ
Վարդեր՝ առատ աստղեր նոյնպէս.
Ճակատադիրս սեւ՝ տեսաւ շա՛տ,
Բրցուց, քաղեց զանոնք սըրտէս:

Ունէի ես իմ սիրուհին,
Որոյ թէպէտ աչքն էին սեւ,
Սակայն սըղալ չը գիտէին...
Հրեշտակ մ'էր նէ, հրեշտակ անթեւ:

Սեւ երազ մը օր մը դողդոջ
Մըղեց զիս սեւ փոսի մ'առջին,
Ուր քար կըտրած՝ սիրտ ի թընդոջ՝
Դագաղի մ'աչքս յառած էին:

Աւա՛ղ, ներս վարդքն ու աստղերն
Լուռ՝ պիտի տար կուլ այն սեւ փոս.
Յուրտ համբոյր մը առի ճակտէն.
Ներս վերջին ձօնն էր, ափսոս:

Եւ լըսեցի յայնժամ՝ թի թի,
Սեւ սեւ հողեր կոշտ թընդեցին.
Տըխուր քօղքին վըրայ փայտի...
Դըժոխք մ'անէ՛ծք այն սեւ օրին:

Անցն ցուրտ հողերն վրն դատարկ սիրտ
Լըցուցին՝ փոսն դոցեխուն հետ,
Եւ աչս աշխարհն ալ անժըպիտ
Գոցեցին իմ առջեւ յաւէտ . . . :

1871

ԿՈԿՈՆ — ԾԱՂԻԿՔ ԿՈՒՍԻՆ

Լուսափրթիթ 'ւ անարատ
Զոյգ մ'աշխարհներ ես տեսի
Ճառագայթից՝ բոյրերու
Եւ փափկութեան ու լոյսի :

Ո՛հ, չէ նոցա պէս ամբիծ
Իտալական վեհ երկին,
Եթէ չունին աստեղց բոյլ,
Ամպ ու կայծակ ալ չունին :

Ո՛հ, չաւտեան միշտ կոկոն
Կարծես զոյգ մը ծաղիկ են,
Բայց նըման կոյս սըրտերու՝
Կարի քաղցրը կը բուրեն :

Ձեռք կարկառել ս'աշխարհաց
Ակնախըտիղ ու անտես՝
Յանդուգն ըլլալ է լոկ քան
Չաշխարհակալն Արտաշէս :

Ի՞նչպէս արդեօք կերտեց նա
Լուսադունտներս այս դողդոջ,
Նա աշխարհի քան ըզկերտ
Մտածեց ոգի տա 'ն կընտջ :

Կը դողդողան ի՞նչ շուրթեր
Հըպիլ սիրոյ ալդ խըռով
Կոկոն-ծաղկանց՝ խամբելու,
Արատելու երկիւղով :

Այլ ո՛ր շուրթըն յանդգնի
Հըպիլ հրաշից այդ լուսէ,
Կ'երդնում յաշխարհն աստեղաց
Թէ նա դար մը կը ծըծէ :

1871

Ի ԳԵՐԵԶՄԱՆՆ
ԱՄԵՆԱՍԻՐԵԼԻՈՅ ՎԱՐԴԱՆ ԼՈՒԹՅԱՆԻ

ՀԵԾԵԾՄՈՒՆՔ

Ո՛հ, երկընքի ժապաւէններ՝
Ճառագայթնի՛ր՝ միացուցած
Էին սըրտերը մեր միմեանց՝
Մեր սըրտերը սիրանըւէր :

Նոքա միմեանց համար քանի՛
Էին անհո՛ւն բա՛ց մատեաններ,
Հո՛ն ամէն բառ խորք մը ունէր
Իր ներքեւը սիրոյ, ցաւի :

Ո՛հ, կը յիշե՞ս, Չամըճայի
Սարը նըստած լուռ մըխալինք,
Ուր շուք տային մեզի նոճիք՝
Սեւ հովանոցը վըշտահարի:

Ըսթամալօլի կապոյտ գօտւոյն՝
Վոսփորի ծուփը դիտէինք,
Ուսկից եւ մերթ զանամալ երկինք.
Ո՛հ, ախորժներ լուռ մեր հոգւոյն:

Այն հիւսկէներըն երկընքին՝
Այն ամպերը ձիւնաթորմի՝
Մինչ երեկոյ, ո՛հ, մի առ մի
Մեր նաչուածքը դըրաւէին:

Ձէինք խօսեր, խօսքն մեր հոգւոց .
Անհունութիւնը կը պըղծէր.
Մենք զերթ երկու արժգոյն բոցեր
Իրարու մէջ կ'այրէինք սոսկ:

Մեր հոգիքը նոճիներու
Թուխ թիթեռներ էին արըտում,
Սե՛ւ ծըծէինք, սո՛ւղ անհատնում,
Նայէինք միշտ երկրէս հեռու:

Անյուսութի՛ւն, գերեզմանի
Այդ սեւ կաթը շա՛տ ըմպեցինք
Քեզ չափրեցուց այդ ըմպելիք,
Եղար երկնից արժգոյն որդի:

Քու գալուկը զիս ցաւցուց շա՛տ,
Եւ նայուածքդ վերջին նրաղ՝
Ձոր ուղղեցիր ինծի, աւա՛ղ,
Բեւեռեցուց յիս յիշատակդ:

Երջանի՞կ ես հոգ թէ թըշուտ,
Չուարթնոյ թեւով լուր մ'ինձ դրրկէ.
Ա՛հ, աչս աշխարհս միշտ տաղտո՛ւկ է...
Ցաւերու մեծ մայր մ'է աշխարհ:

Ո՛հ, եթէ հոգ ծառի մը շուք
Կալ, եւ նորա քով մէկ վըտակ,
Եթէ կայ հոգ սէր անապակ,
Կան ապառ օդ,

Ո՛հ, կը թօթվե՞մ ես այս աղտոտ
Չորձն հոգւոյս՝ կեանքս՝ մինչ իսկ այսօր,
Հոգ կը հազնիմ, հո՛ղ սըղաւոր...
—Ա՛հ, ուղածներս, Վա՛րդան, կա՞ն հոգ...
1871

ՀԾԾԻԻՆՔ

Երբոր վարդի փունջք հայեցի
Ծըլան արժգոյն ճակարկ վերեւ,
Խոնարհեցիր աչերդ արեւ,
Քեզ այն օրէն ես սիրեցի:

Թերթեր յուզող սիւգի մը պէս
Թըռար՝ սրտիս ծալքերն թօթվել,
Քընարի մը կըրակէ թեւ՝
Քեզ ձըգեցիր դու աղիքէս:

Արդ կը փախչիս ինձմէ սիւգի
Պէս, չուքող տաս լոկ քնարիս,
Գիսասողի պէս Հեռուն կ'նազիս՝
Հովին տըւած մագերդ ոստի:

Երբ աստղալոյց գիշեր է գով,
Շրջագայիս Պաղլար-Պաշի,
Գիտե՞ս թէ սիրտս ո՞րչափ մաշի՝
Շրջագդեստիդ լոկ շրջինով,

Գայ սիւգն ազատ քեզ այցելու,
Նաչին քեզի աստղերն ազատ,
Բստուերին մէջ մինակ ու գատ՝
Ես կը դողամ քեզ մօտելու:

Ո՛հ, թո՛ղ երթայ սիւգն իր ծաղկոց,
Նաչին աստեղք թո՛ղ յովկէան,
Եւ թո՛ղ մէկ մ'ես ալ դալկանա՛մ
Քու նայուածքիդ մէջ կրակուրոց:

Մահիկն երբոր չառադունած
Իջնէ լեռնէն ի հորիզոն,
Ալ կ'անհետիս, չե՛ս շրջիր հոն՝
Կազին՝ Հովին՝ աստղին դիմաց:

Գերեզմաննոցին ցուրտ ծառեր
Կը փրսփրսան մեռելոց հետ,
Շրջագդեստիդ շրջինին գէթ
Տան արձագանգ՝ մահահրաւէր:

Նըւաղած են լոյս ու ժըխոր,
Դադերած շրջինք կանանց անմոռն:
Արդ կը թաղուին Համբոյր՝ մըմունջ՝
Աստեղազարդ անդունդին խոր:

Շրջագդեստիդ խշրտունք յար
Կը փրսփրսայ դեռ աղանջիս,
Հեծկըլտալով իջնէ հոգիս
Արտօսրալից անդունդ մ'ի վար...:

1871

ԻՄ ՀԱՆԳԻՍՏԸ

Եթէ մօտի հողակոյտիս,
Թուիս մոխրադոյն լ'աչեր ներս,
Թէ ջուխտ մարդերիս թափին իմ վրայ,
Ձը ցաւազնիր ոսկերոտիս:
Ա՛յս իմ հանգիստ՝

Իմ լըռանիստ,
Ա՛յս օթեւան
Խաղաղութեան:

1871

ՆՈՒԷՐ ՅԻՇԱՏԱԿԻ
ԱՌ Պ. Յ. ՃԱՆՖԷՍՃԵԱՆ

Յ Ո Ւ Շ Ք

Սա կապոյտ մայր-ովկէանին,
Ուր փողփողեն աւաղք ոսկի,
Մեր երազոց վառարանին
Եզրէն՝ վարդից մէջ ածիւնի՝
Երբ արեւը չողջողէ,
Դու իմ սէրը միշտ յիշէ:

Թաւաւտքէ մը կանաչ ու մոր՝
Որոց չ' քը սիրէինք միշտ,
Նստիլ՝ խօսիլ չրթամբք դողդոջ՝
Ծրծեկ անյագ իրարու սիրտ՝
Երբ տերեւ մը խարչափէ,
Դու իմ մրմունջքը յիշէ:

Առաւօտներն դարնանային՝
Ո՛հ, հորիզոնն ալ վարդավառ՝
Յայց ելնելուդ ծաղկած մարդին՝
Ուր կը դրտնէս մորչ, չոր մացառ՝
Երբ Թըռնիկ մը ճըռուողէ,
Դու իմ իզձերը յիշէ:

Պաղլար պաշի ելած ատեն՝
Եւ կամ սարը Չամլըճալին՝
Սիրուն վաչրեր, ուր միշտ արդէն
Ճեմել հողիք մեր սիրէին՝
Երբոր զեփիւտ մը փըշէ,
Դու իմ հողին միշտ յիշէ:

Եւ առօրեայ աշխատանքէ
Վաստակարեկ վերադարձիդ՝
Եւ կամ սիրոյ արշաւանքէ
Դարձած ատեն տրոփ 'ի սիրտ՝
Երբ հորիզոնն հրդեհէ,
Դու իմ կրակները յիշէ:

Ամրան դիշեր մը երբ դտնէս
Ասպերն առատ գլխուդ վըրայ՝
Եւ լուսինը լապտեր ընես՝
Դողդոջ քայլից դէպ 'ի Մօտայ՝
Երբ չըջագլխատ մը չըրէ,
Իմ մաշած սիրտը յիշէ:

Տըրտում նստած դու պատուհան՝
Յառած երկնից աջն սևեկես՝
Սեւ մառձմանց լոկ վառարան՝
Տըժդոյն ճակատդ եւ աչերդ վէս՝
Տըխուր կոչնակ մ'երբ հնչէ,
Մտերմիդ մաշը լիշէ:

6 Հոկտ. 1871

ՏՐՏՈՒՆՁՔ

է՛, մընաք բարով, Աստուած եւ արեւ՝
 Որ կը պըլպըլաք իմ հոգւոյս վերեւ...
 Աստղ մ'ալ եւ կերթամ յաւելուլ երկնից,
 Աստղերն ի՞նչ են որ եթէ ոչ անբիծ
 եւ թըշուառ ողւոյց անէ՛ծք ողբազին,
 Որք թըռին ալրել ճակատն երկնքին.
 Այլ այն Աստուծոյն՝ շանթերո՛ւ արմատ՝
 Յաւելուն զէնքերն ու դարդերն հըրատ...:
 Այլ, ո՛հ, ի՛նչ կըսեմ... շանթաճարե՛լ զիս,
 Աստուած, խոկն հսկայ փշրէ՛ հիւլէիս՝
 Որ ժպըհի ձգտիլ՝ սըւղիլ խորն երկնի,
 Ելնել աստղերու սանդուխքն անալի...
 Ողջո՛յն քեզ, Աստուած դողդոջ էակին,
 Շողին, փըթիթին, ալւոյն ու վանկին,
 Դու որ ճակտիս վարդն ու բոցն աչերուս
 Խըլեցիր թրթռումս շրթանց՝ թռիչն հոգւոյս,
 Ամպ տըւիր աչացս, հեւք տըւիր սըրտիս,
 Ըսիր մահուան դուռն ինձ պիտի ժըպտիս,
 Անշուշտ ինձ կեանք մը պահած եւ հոգի,
 Կեանք մը անհուն շողի՝ աղօթքի.
 Իսկ թէ կորնչի պիտի իմ հուսկ շունչ
 Հոս մառախուղի մէջ համր աննունչ,
 Այժմէն թո՛ղ որ շանթ մ'ըլլամ դալկաճար,
 Պըլլուիմ անուանդ, մունչեմ անդադար,
 Թո՛ղ անէծք մ'ըլլամ ու կողդ խըրիմ,
 Թո՛ղ յորջորջեմ քեզ. «Աստուած ոխերիմ»:
 Ո՛հ, կը դողդոջեմ, տժգոյն եմ, տժգո՛յն,
 Փըրփըրի նե՛րսըս դըժողքի մ'հանգոյն...:

Հառա՛չ մ'եմ հեծող նոճերու մէջ սեւ,
 Թափելու մօտ չոր աշնան մէկ տերեւ...:
 Ո՛հ, կայծ տըւէք ինձ, կա՛յծ տըւէք, ապրի՛մ...
 Ի՛նչ, երազէ վերջ գըրկել ցուրտ շիրի՛մ...
 Այս ճակատագիր ի՛նչ սեւ է Աստուած,
 Արդեօք դամբանի մրուրո՞վ է գըծուած...
 Ո՛հ, տըւէք հոգւոյս կըսկի մի կաթիլ,
 Սիրե՛լ կ'ուզեմ դեռ լ'ապրիլ ու ապրիլ՝
 Երկնքի աստղե՛ր, հոգւոյս մէջ ընկէ՛ք,
 Կա՛յծ տըւէք, կեա՛նք՝ ձեր սիրահարին հէք:
 Գարունն ո՛չ մէկ վարդ ճակտիս դալկաճար,
 Ո՛չ երկնի շողերն ժըպտո՞ մ'ինձ չե՛ն տար.
 Գիշերն միշտ դադադս, աստղերը ջահեր,
 Լուսինն յար կուլայ խուզարկէ վըհեր.
 Կըլլան մարդիկ որ լացող մը չունին,
 Անոր համար է որ նա գըրաւ այդ լուսին.
 Եւ մահամերձն ալ կուզէ երկու բան.
 Նախ կեա՛նքը, վերջը լացող մ'իր վրան:
 Ի զո՛ւր գըրեցին աստղերն ինձի «սէ՛ր»,
 Եւ ի զո՛ւր ուսոյց բուլբուլն ինձ «սիրել»,
 Ի զո՛ւր սիւզեր «սէ՛ր» ինձ ներշնչեցին,
 Եւ զիս նորատի ցուցուց ջինջ ալին,
 Ի զո՛ւր թաւուտքներ լըռեցին իմ չուրջ,
 Գաղտնապաճ տերեւք չառին երբէք շունչ,
 Որ չը խոսվին երազքս վսեմ,
 Թոյլ տըւին որ միշտ ըզնէ երազեմ,
 Եւ ՚ի զո՛ւր ծաղկունք փըթիթներ դարնան՝
 Միշտ խնկարկեցին խոկմանցս խորան...
 Ո՛հ, նոքա ամենքը զիս ծաղրեր են...
 Աստուծոյ ծաղրն է աշխարհ ալ արդէն...

Զ Ղ Զ Ո Ւ Մ

(Օր մը վերջը)

Երէկ երբ պաղ քրտանց մէջ
Սեւ մըրափ մը կառնէի,
Եւ թօշնած զոյգ մը վարդեր
Այտերուս վըրայ կայրէին,
Անշուշտ ճակտիս վրայ մաՀու
Դալիւթիւն մը կը պըլպըլար,
Եւ մաՀու թուիչ մ'ունէի.
Լսեցի մօրս Հեծեծում...
Բացի աչերս խոնջած,
Մօրքս արտօսքն տեսի'...
Ո՛հ ճշմարիտ գորովի
Մարգարիտներ լոյծ ու կեղծ...
Մայրքս անՀունցաւ մ'ունէի,
Աչն սեւ ցաւը ե'ս էի...
Ա՛հ, զըլուխքս փոթորկեց,
Աչն սեւ Հեղեղն տըւի դուրս.
Ո՛հ, ներէ՛ ինձ, Աստուա՛ծ իմ,
Մօրքս արտօսքը տեսի'...:

1871

Ա Ռ Կ Ո Յ Ս Ն

Ո՛հ, մինչ ցե՞րբ, քսէ՛, ո՛ կոյս, Հոգիս ըլլայ գեղուդ գերի,
Եւ մինչեւ ցե՞րբ թրթռան աղիք ցաւած սրտիս եւ քնարի,
Լսկ Համբուրիկ մ'ուզեցի քաղել արեւի մէկ թարմ վարդ,
Ճառագայթ մը խընդրեցի աչերէդ երկն ազըւարթ.
Զըլացար դու, անգո՛ւթ, վարդ մը տըժդոյն ճակտիս,
Եւ ճառագայթ մ'աչն անդունդին խոր սրտիս.
Ո՛հ, ես չեմ կրնար ապրիլ զուրկ գրկէդ,
Ծիծեռնարկն ապրի գուրս բոցնէն գէթ.
Տրտմալար քնարքս զարնեմ ջախջախ,
Դոցեմ սիրտքս սիրաբախ...
Մնայք բարով, կո՛յս եւ քնա՛ր.
Կուսին տեղ լաց, քա՛ր,
Ճա կատըս նըսեմ
Հանգչեցընեմ,
Մաշո՞ղ
Հող:

ԻՄ ՄԱՀԸ

Եթէ տժգոյն մահու հրեշտակ
Անհուն ժպտով մ'իջնէ իմ դէմ,
Շողիանան ցաւքս ու հողիս,
Գիտցէ՛ք որ դեռ կեանդանի եմ:

Եթէ սընարըս իմ տիպար
Մոմ մը վըտիտ ու մահադէմ,
Ո՛հ, նըշուլէ ցուրտ ճառագայթ,
Գիտցէ՛ք որ դեռ կեանդանի եմ:

Եթէ ճակտովս արտօսրազօծ
Զիս պատանի մէջ ցուրտ զերդ վէմ
Փաթթեն, դընեն սեւ դադաղը,
Գիտցէ՛ք որ դեռ կեանդանի եմ:

Եթէ հընչէ տխուր կոչնակ,
Թրթռուն ծիծաղն մահու դժխեմ,
Դադաղս առնէ իր համր քայլ,
Գիտցէ՛ք որ դեռ կեանդանի եմ:

Եթէ մարդիկն այն մահերգակ,
Որք սեւ ունին ու խոժոռ դէմ՝
Համասըփուն խունկ ու աղօթք,
Գիտցէ՛ք որ դեռ կեանդանի եմ:

Եթ' յարդարեն իմ հողակոյտ,
Եւ հեծեծմամբ ու սրգալէն
Իմ սիրելիքը բաժնուին,
Գիտցէ՛ք որ մի՛շտ կեանդանի եմ:

Իսկ աննըշան եթէ մնալ
Երկրի մէկ խորշն հողակոյտն իմ,
Եւ յիշատակս ալ թառամի,
Ա՛հ, ա՛յն ատեն ես կը մեռնիմ:

1871

ԻՆՁ Կ'ԸՍԵՆ

Ինծի կըսեն.— «Ինչո՞ւ լուռ ես.»—
«Ո՛հ, միթէ բառ կամ խօսք ունի՞
Արշալոյսը, որ կը բռնկի,
Զի անհուն է այն ալ ինձ պէս:»

Ինծի կըսեն.— «Միշտ տխուր ես.»—
Ի՞նչպէս չըլլամ, մէկիկ մէկիկ
Թօթափեցան գլխուս աստղիկք...
Արշալոյս մը չանցա՛ւ սըրտէս:»

Ինծի կըսեն.— «Կրակոտ չես,
Լըճակի մը պէս ես մեռած,
Դալկահար՝ դէմքդ ու հացեցուած»:—
«Ո՛հ, չատակն են իմ փրփուրներ:»

Ես ինձ կըսեմ.— «Ժամդ է Հասեր,
Քու երկրորդ սեւ մօրդ գընա՛ դող,
Գերեզմա՛ն, Հոն գտնես դու գող,
Վարդեր՝ թրթուում՝ թռիչ ու աստղեր...»

1871

Ձ Օ Ն Ի Կ Ք

Մինակ էր.
Վարդ մ'ըզգօն
Մատուցի
Ներա ձօն:

Ծիկնեցաւ
Նէ գըւարթ՝
Կ'ընդունէր
Երբ իմ վարդ:

Ներա քով
Վարդն ո'րչափ
Էր անչուք՝
Գունաթափ:

Նոյնպէս ձօնս
Համբոյրին՝
Ձոր տըւաւ,
Ձէր բնաւ գին:

1871

Ի Մ Յ Ա Ի Ը

Սուրբ տենջերով լոկ ծարաւած՝
Յամաք գըտնել աղբերքն յամայր:
Յամքիլ ծաղիկ Հասակի մէջ.
Ո՛հ, չէ այնչափ ցաւ ինձ Համար:

Ջերմ Համբոյրով մը դեռ չա՛յրած՝
Սա ցուրտ ճակատքս դալկահար՝
Հանգչեցունել Հողէ բարձին.
Ո՛հ, չէ՛ այնչափ ցաւ ինձ Համար:

Դեռ չը գըրկած էակ փունջ մը
Ժպտէ, գեղէ, հուրէ շաղկալ՝
Գըրկել սա ցուրտ հողակոյտը.
Ո՛հ, չէ՛ այնչափ ցաւ ինձ Համար:

Քաղցր երազով մ'յըղի մըրափ մը
Չանդորրած գլուխս մըրկահար՝
Ննջել Հողէ վերմակի տակ.
Ո՛հ, չէ՛ այնչափ ցաւ ինձ Համար:

Հագնիլ Հիւղին մուր-անունը,
Ծծե՛լ նորա մըրուր-օղն չար,
Միշտ ցաւի՛լը միանգամայն.
Ո՛հ, չէ՛ այնչափ ցաւ ինձ Համար:

Հէք մարդկութեան մէկ ոմոր դօս՝
Հայրենիք մը ունիմ թշուառ...
Զօդնած անոր՝ մեռնի՛լ աննշան.
Ո՛հ, ա՛յս է սոսկ ցաւ ինձ համար:

* * *

Ահա սրանայ օրն երջանիկ՝
Ի յիշատակ ոսկեղենիկ,
Յորում լըցան Հէք հոգւոյս իղձք,
Ետուն տեղի սրտէս թախիծք,
Թարմացան հոյլ վարդք ոսկեփունջ
Կենացս պատեաց բուրում զիմ շունչ
Եւ կարէ ոչ սրտիկն իմ վառ՝
Գոլ գոհ, յազել լոկ ՚ի կիթառ,
Ձհողիդ ըզ սիրտ եւ ըզ բարիս,
Դու որ չարտօսք զհիքօք փարիս,
Փրկչին մերոյ արձան տիպար՝
Փոյթ թշուառաց ՚ի մխիթար,
Դու որ սփռես զզամբանօք վարդ,
Տաս ցոյց զերկին յակնարկ զըւարթ,
Երգես սոխակ ՚ի զիշերի,
Ո՛ ի գեղգեղդ սոսկումըն ցրեմ
Գերեզմանաց խօլ արհաւիրք,
Պարգես զբարեաց զյաւէրժ երկինք:
Քե՛ւ, քե՛ւ շնչեմ ես չալս յաշխարհ,
Եւ քոյդ ՚ի շունչ մխիթարար
Սիրելեացս խոր փակեցան փոսք,
Աստեղք յերեւ զան լուսահոսք,
Յորչափ են թիւ՝ կե՛աց առ յապա
Աստեղաց վառ՝ ցորչափ նոքա,

Ի՛ի յալիսըդ ձիւնափառ
Ըսիտփես զՀէքս հողերարբառ,
Ի՛ի դամբանս եկ առ ի դութ՝
Ըզիբրկութեան մնչել զաղօթ:

ՄՆԱՍ ԲԱՐԵԱ՛Ի

Առտու մը դեռ մթնշաղ՝
Կը ծաւալէր շող ու շաղ,
Ծաղկանց մէջ քեզ տեսայ ես՝
Կը ժըպտէիր լուսնոյ պէս:

Աչերդ սիրոյ Սարուշան,
Մատներդ էին գիրդ շուշան,
Այտերդ վարդի նոր թերթեր,
Նայուածքդ ծնէր նոր եթեր:

Սիրտըս թըռա՛ւ ոտքիդ տակ,
Սիրեցի քեզ, իմս հրեշտակ...
Սիրով եղան ձիւն մազեր,
Ըսին՝ կեանքը երազ էր:

Մինչդեռ դու չես սիրեր զիս,
Մ՛իշխեր գոնէ տկար սրտիս.
Ուր որ երթամ զէմքդ ինձ հետ՝
Նայուածք չէ՛ այդ... մահո՛ւ նետ:

Երբ անտառին խորն նըսեմ
Կ'երթամ լալ՝ լուռ մենածեմ.
Դարձեալ հոն կը գտնես զիս,
Տերեւներէն կը խօսիս:

Երբ առուակին եղերքը՝
Նըստիմ սփոփել իմ վէրքը՝
Դարձեալ դու կը գրտնես զիս,
Ալեաց մէջէն կը ժպտիս:

Երբ լեռները կը փախչիմ,
Որ չը տեսնեմ քեզ՝ հանդիմ,
Հողմոյն մէջէն կը խօսիս,
Թէ՛ դու բնաւ չե՛ս սիրեր զիս:

Լուսնի լուսով գիշերը
Երբ ցօղեն իմ աչերը,
Դարձեալ դու կը գտնես զիս,
Աստղերուն մէջ կը ժըպտիս:

Իսկ գերեզման երբ մտնեմ,
Քեզ հոն պիտի չը գտնեմ...
Մնաս բարեալ... հայուհիս,
Անդո՛ւթ, արցունք մ'ալ չունիս:

* * *

Փոխանակ քաղցր օրօրներու...
Որրոցիս քով մայրիկս դքեզ միշտ ողբաց
Երբ համբուրեց զիս՝ իւր աչտերն էին թաց,
Թշուառ մ'էի, աչերս արցունք նախ տեսան.

Սիրուն գրկէդ հեռու աչերս ես բացի
Այլ բնազդեմամբ ես քեզ համար նախ լացի իմ անուշ
Նոճեաղարդ տխուր դամբան այդ անյուշ՝
.

1868 Յունիս 28

ԿԸ ՍԻՐԵՄ ԶՔԵԶ

Ո՛հ, ո՛վ ես դու, սէ՞ր, երկնային շո՛ւնչ կամ հո՞ւր,
Քու սեւ անո՛ւշ աչերդ չունի գիշերը,
Վարդը չունի քու լանջդ ամբիժ ձիւնաթուր,
Լուսին չունի քու վարդազոյն աչտերը:

Յայդն՝ աստղերուն փաղփուռն՝ լուսնոյն սիրադէմ,
Յերեկն ալեաց, ծաղկանց ժըպտիս, մէկուն... գէթ
Իսկ քեզ համար ես արցունքով կ'աղօթեմ,
Դու չես շնորհեր նայուածք մ'ինձ սեւ աչերէդ:

Արդեօք էա՞կ մ'ես թէ երկնից գուարթուն.
Կը նախանձին դեղոյդ վըրայ վարդ, լուսնակ,
Ձայնիկդ ապշած լսելով քաղցր ու թըթուռն՝
Նոճեաց խորերն կը սղալ լռին լուսինեակ:

Այլ ի՞նչ քաղցր է եթէ ըլլամ ես զեփիւռ,
Եւ գըգուելով մաղերդ խարտեաչ ու անօր,
Տամ չունչս յուշիկ այտերուդ վըրայ վարդաափիւռ,
Սըրբեմ եթէ կայ աչքերուդ մէջ արտօսը:

Պարտէզիդ մէջ իցի՞ւ թէ վարդ մը ըլլամ ես,
Եւ երբ դու գաս առաւօտուն ժըպտով պաղ
Որ քու աչտերդ կարմիր գունովըս ներկես,
Թոռմիմ... փափկիկ ձեռքիդ մէջ տամ կեանքըս վաղ:

Երանի՛ թէ վրտակ մ'ըլլամ ես վըճիտ,
Եւ երբ չուշիկ նըստած մօտ իմ եղերքին՝
Պատկերանայ Հայելոյս մէջ քու ժըպիտ,
Պըղտորելով կապոյտ ալիքըս ցամքին:

Այլ ոչ, ա՛նգութ, եթէ ունիս սիրահար,
Իցի՛ւ թէ անոր գերեզմանին վէմն ըլլամ,
Եւ հոն թափած դառն արցունքներդ ծըծեմ յար,
Ըզգամ դէմքդ... այլ ոչ, թէպէտ վէմն, այլ կուլամ:

Ո՛հ, դու սիրէ, գըգուէ, ժըպտէ Հայ աղջիկ,
Քեզի Համար պիտի մեռնիմ, թո՛ղ պլպլուն
Արցունք մ'հեղու դադաղիս վրայ սեւ աչիկդ,
Տըխուր շիրմիս վերեւ երգէ թո՛ղ պլպուն:

ՀԱՅՈՒՀԻՆ

Անան՝ մէջ էր, երեկոյ մը
Վերադարձիս յիւսկիւտար,
Օդը պարզ էր, հողմը մեղմիկ,
Ծովուն ջուրերն ալ Հանդարտիկ:

Շողենաւին սարաւանդը
Նըստած անկին մ'առանձնակի՝

Ուշադրութեամբ ես նոյն օրուան
Լըրագիրները կարդալի:

Մէկ մ'ալ չանկարծ սանդուխէն
Վեր ելնելու ոտնաձայն մը
Շըփոթեց զիս եւ աչերս
Դարձուցի դէպ յայն կողմը:

Հայուհի մ'էր վեր ելնողն,
Բարձրահասակ եւ զեղադէմ.
Անցաւ մօտէս նա սիգաճեմ,
Նստաւ անկին մ'ինձ դէմ առ դէմ:

Ո՛հ, կարծես թէ նա երկնային
Ջըւարթուն մ'էր վար իջած՝
Լոյս սփռելու, սէր բուրելու,
Խըռովելու սրտերն ալրած:

Այլ չըգիտեմ թէ ինչո՞ւ
Կրկին աչերըս չառած՝
Իմ թերթիկիս վըրայ միշտ՝
Սիրտս էր ամբողջ խըռոված:

Մինչեւ մէկ մ'ալ նաւաստին
Խռպով ձայնով մը գալով մօտ
Ըսաւ. Հասանք յիւսկիւտար,
Ալ ի՞նչ նստեր ես դու հող:

Վեր վերցուցի աչերըս,
Ոչ ոք տեսի մէջ նաւին.
Մինակ էինք երկուքնիս,
Մէկ մ'ես, մէկ մ'ալ... նաւաստին:

Հետեւեալը իր առաջին բանաստեղծութիւնն է, զոր գրած է տասներեք տարեկան Հասակին մէջ: Արշակ Զօպանեանի գրքէն ընդօրինակուած:

«Գարնանային կենացս մէջ
Սիրոյ ծաղկունք մինչ փթթէին,
Սիրտս վառուած սիրովն անչէջ
Առաքինւոյն եւ գեղեցկին,

Մահազուշակ խորշակն անդէն
Հասաւ տիրեց սրտիս բոլոր,
Թառամեցաւ ծաղկունք ամէն
Ծրլած փթթան սրտիս մէջ նոր:

Այն ուր տըւաւ երկրիս դարուն,
Ծաղկունք, մարգերն ալ դարդ նորին
Եւ մարդկային վեհ սրտերուն
Ուսույց սիրել գեղն ու բարին,

Ինչո՞ւ արդեօք խորշակահար,
Կ'ընէ ծաղկունք դեռափթիթ,
Ինչո՞ւ արդեօք նա սիրահար
Սրտերն տեղու տրտասութ միշտ:

Ահա՛ կ'իջնեմ ո՛հ, ես այժմէն
Առջեւս բացուած գերեզման խոր,
Բալց սա տըխուր տեսարանէն
Ի՞նչ կայ արդեօք Հաճոյք մ'Անոր:»

Ա.

Երեկոյեան բաշն կը սողար բարդիլ խաւ,
Այն լուսաղարդ անդունդն Հիւսել լուռ ու սեւաւ,
Տըխո՛ւր ըստուեր՝ զոր կը ձըգէր իր ետեւ
Լուսափրթիթ օրն սիրաչնոց կարճատեւ:
Կը նշմարուէր Հագիւ երկնի կապուտակ
Գմբէթին խոր փալիւղ՝ Լ'ալլոյն ջինջ յատակ
Անդրադարձող՝ գիշերուան լոյսն անդրանիկ,
Զոր գրկեցին շուտ վոսփորեան խոնջ ալիք:
Մարը մտնող արփուոյն մարէր Հուսկ շառայլ
Սառնամանուտ բլրոց վըրայ քալլ առ քայլ,
Ինչպէս Հիւժեալ կոշտի մ'ափնարկ առ դամբան՝
Ուր պարեն ցուրտ ծիծաղք սիրոյ դառնութեան,
Ինչպէս եւ իմ դիւթեալ ականարկս առ արօտ՝
Զոր մըթաղնեց մառախուղ մի նախանձոտ,
Ի՛ալ չըկըցի ընդնշմարել էակն ան՝
Զոր գգուէին ճաճանչ՝ գեփիւռ իրիկուան,
Հողմածածան իր չըջագգեստն ու Հոպոպք,
Դեղձան վարսից դիրդ ուլան չուրջ ոսկի ծոպք:
Կարծես ծաղիկ մ'էր երազի Հիասքանչ,
Կը կոխկոտեր այն ծաղկալից մարգաց լանջ.
Թողէք կոխել զի կը փթըթէ աւելի,
Երբոր Հովիկըն այտէն դոյն գեղանի
Եւ իր անբիծ լանջէն առած քիչ մը Հոտ՝
Տանի սփռէ անապատներն աւազոտ՝
Ի՛ահա փթթեն ծաղիկներ բիւր առաւել.
Անոր Համար ի՞նչ է ծաղիկը ծաղկել,

Մինչդեռ սիրոյ կէս դիակներ կը չառնեն՝
Երբ սեւ աչքէն սըլաք մ'ուղղէ բոցեղէն:

Լուսինն արդէն կը քողարկէր՝ պճնէր զինք
Նուրբ ամպիկով՝ ուսկից ուսան... ուհիք
Ծածկել իրենց դէմքն հաջադով նրբաթել,
Անոր նման տոգոյն ըլլալ ու դիւթել:

Լուսի՛ն, գըտի՛ր լոյս ցօղերու ցածուն հիւզ,
Ուր գէթ ցամքած է կանթեղին առկայծ իւզ.
Մի՛, մի՛ սորվիր գաղջ արեւէն ձըմեռուն՝
Մոռնալ հիւզն՝ ուր ամայի է վառարանն,
Եւ լոկ սրտերն հոն կը մըլտան յուսահատ...
Ծագէ՛ հիւզին այն՝ բանաստեղծն ուր աղբատ՝
Ինք լոյս՝ կրակ, ոչ մէկն ունի գըրելու.
Սարն իր աստեղց թո՛ղ՝ դղեակն ալ ջահերու,
Գընա՛ ցօղել լոյս տնակին աչն ցածուկ՝
Ուր մայր մը գիրկն առած կայտառ մի մանուկ.
Ցոյց տալ կ'ուղէ քեզ Աստուծոյ գերթ պատկեր,
Դու, որ միայն սիրահարաց ես լապտեր:

Տերեւներուն մէջէն արծաթ լի լուսինն
Կը դիտէի՝ ինչպէս որ դէմքն հարս կուսին՝
Երբ կը ծածկէ քօղքն հիմենեան ոսկեթել.
Բաց աս վարդի փոխան դիտէ լոյս փթթել:
Ալ լոյսն աղօտ եւ կարծես թէ աւելի
Երկնքի լուրջ խորը սուգած կը փափլի,
Եւ վերջալոյսն ալ կը մարի, որ դեռ հոն
Հրդեհի պէս բոցավառէր զհորիզոն:
Եւ դուք, կըրա՛կք սիրոյ, մարիք շուտ եւ դուք,
Տեւէք՝ ինչպէս վերջալոյսն այս բոցաշուք...
Արդեօք արեւն այսօր ո՛րքան սիրաբոյր

Կուսից լոյս դէմքն այրեց՝ ուսկից մեղմ համբոյր
Քաղել դողաս, կը վախնաս թէ կը թօշնի
Իր այտերուն վառ վառ վարդեր գեղանի:
Թաւառք այսօր շուքերնուն մէջ առանձին՝
Խորհրդաւոր ի՛նչ փափըսուք լրսեցին,
Ի՛նչ խոստումներ, ի՛նչ մըմունջներ սրտմաշուք.
Իսկ դուք, մա՛ցառք հովանոցակք, ահ, իսկ դուք...
Ո՛վ հովանի՛ք, թաւառք, խորշե՛ր անմարդի՝
Ուր դալլալիկ թռչնոց՝ խօշիւն սաղարթի.
Եւ երբ լըսուի չըջագգեստի մը չըշիւն,
Ջոր տերեւոց վըրայ սփռէ մերկ աչուն,
Երբ շուքին տակ կոյս մ'առանձին ընէ ման,
Ես տերեւոց ետեւ դողամ անոնց նման,
Որ չըլլայ թէ դիպիմ աչքին բոցեղէն,
(Պէ՛տք է դողայ միթէ տերեւն արեւէն:)
Երբ ծիծառնուկն ինձ հետ հեծէ աղեկէզ,
Ո՛րչափ ատեն քաղքին ժրխորն, սիրեմ Ձեզ:

(Հիւանդութեանս պատմաւոր ընդհատուած)

ՆԱՄԱԿԱՆԻ

Սոյն նամակներն ուղղուած են Խորէն Ս. Արքեպիսկոպոս Նար-Պէյի, Մատթէոս Ս. Արքեպիսկոպոս Իգմիրլեանի, Յովհ. Էփ. Ճանֆէսեանի, Տիգրան Էփ. Աղամեանի, եւ այլն:

Շնորհափայլ Հայր,

Սիրտ իմ թրթռալը ընդ առաջին տեսութիւն Ձեր եւ ճաշակէր զսիրարարողի բարեկամութեան ըզնախախալիս, միանգամայն զարմանալի ընդ ուսումնական եւ կրօնական բարեմասնութիւնս վերընձիւղեալս ի Ձեզ:

Յօրէ անտի յօղեցաւ սիրտ իմ յաւէժ ընդ Ձեզ ի Հանգոյցս սիրոյ. այլ բաղդն ոխերիմ՝ վաղ վաղ արտասահման Հալածեաց զիս չափունս Հեռաւորս (*) եւ ետ ինձ երազել եւեթ ի կոհակս՝ փոփոզուն արտասուաց, եւ ոչ եւս ետ ինձ թոյլ զդէմս Ձեր սիրական նշարել միւսանգամ, այլ ի Հովիկս տերեւաշարժս միայն զՀաղագ Ձեր լսել:

Արդ վերընձացեմ վէտ ի վէտ զբոյրս սրտիս առ ՚ի խնդրել յերկնից մնալ Ձեզ Հաստատուն ի Սուրբ աստիճանիդ. Գրիստոսաւանդ վարդապետութեան, առ որ անձնաշորդոր ըղձայիք Հասանել:

(*) Այսինքն յիսկիւտար եւ Կէտիկ-փաշա, զի Դուրեան Պոլսէն դուրս ելած չէ:

Այլ աղէխարչ սիրտ իմ առջորեցաւ, զի ոչ լուայ չառաջագոյն զկատարումն ձեռնադրութեան՝ յաւուրն գերերջանիկ, յորում լցան իղձք Ձեր եւ բազմաց իսկ, որ Հիացմամբ զարմանային ընդ կրօնաւթայել բարեոյս Ձեր:

Ո՛վ դժբաղդութեան... չեղէ արժանի յաստուածապալծառ սեղանի տեսանել զՁեզ՝ վառ ի սէր Գրիստոսի մերոյ խաչելոյ, եւ լսել զուխտ Ձեր վասն նուիրելոյ Ազգիս զխաչ Ձեր եւ զարիւն անպարտ:

Եւ արդ ի լուր դասափոխութեան աստիճանիդ Սրբութեան Ձերոյ, եկի ի խնդակցութիւն եւ ի սիրելի տեսութիւն միւսանգամ, առ որ տենջայի անդրատին ի նախասկիզբն տեսութենէ անտի մերմէ. այլ իբրեւ լուայ չեղակարծ գրացակալութիւն Ձեր, անդէն եդի ի մտի այսու գրով մաղթել յերկնից վասն Ձեր աւուրս բազումս ի պաշտամունս աստուածային, պահել զՁեզ սուրբս, անյողդողլս եւ քաջարթունս, վեհաշուք վառել զՁեզ յեկեղեցւոյ կամար լուսերանդ՝ գերթ Արուսեակ՝ ընդ Հոյլս աստեղաց, փողփողել, ո՛չ ի խաւարի, այլ Հուպ ի լուսափայլ նշոյլս արփւոյն. եւ Հակիրճ ասել՝ պահպանել չաւէժ զՍրբութիւն Ձեր չայս տարադաս բարեկամութեան, որով մխիթարիմ յաշխարհի Հարուածս:

Հրճուեցայց յաւէժ, յորժամ տեսից զՁեզ, մինչեւ իմ Հասեալ յաղբեկ յալիս, յԱթոռ Հայրապետական եւ զՀովուապետի դաւադան ի ձեռին:

Մնամ միշտ անկեղծ եւ խոնարհ
Բարեկամ Ձեր

Պ. ԴՈՒՐԵԱՆ

1869 Սեպտ. 17

Օրթագիւղ

Բարեկամ,

Հոս ձիւնը բաւական եկաւ, ծածկեց Հիւղերն՝ որուն ներքնակողմն մտող թշուառը ըսաւ. «Ահա՛ մեզ ծածկելու Համար Աստուծոյ՝ զրկած վերմակը.» եւ զողաց: Պատանքի մը պէս ցուրտ էր այն: Տաքցի՛ր այն վառարանին քով եւ մի՛ նախատեր գաջն, թէ եւ նժդեհ ալ ըլլայ (*): Եթէ չքաւորութեան մէջ այդ նժդեհութիւնն ալ չըլլայ, ո՛ւր կը մնայ մեր ճակատագիրը, այն ճակատագիրը՝ որ զմեզ միացուց մանկութեան մէջ՝ այն ընկերական վառարանին շուրջը, որ դպրոց կըսուի: Միշտ ձանձրալի է այժմեան աշխարհը՝ անոր Համար որ ուղեղին մէջ ջահ մը չունի: Աշխարհի քաղցրութիւնը վայելելու Համար այն դարին մէջ չնչելու է, որ քուրճ կը Հագնի եւ կը սիրէ, փիլիսոփայ աշխարհը ըսել կուզեմ, որ արդէն ուղեղներու մէջ կը սաղմնառի... բայց Հիմա սրտի ծալքերը թղթատելու ժամը չէ:

Գու սիրալի թերթիդ մէջը «Վարդան» կըսես եւ Հառաչելով կը դոցես: Բարեկամ, երբեք պէտք չէ չուսահատիլ մեր ազնիւ բարեկամին կացութեանը վրայ. նորա վրայ երեւցածը լոկ բնութեան մէկ ժամանակական ներդործութիւնն է, ինչպէս երբեմն իր Տ... եղբայրն ալ ունեցած է վաղանցիկ կերպով: Ասի իրենց ցեղին մէջ մէկ անվնաս օգերեւոյթն է:

(*) Կ'ակնարկէ իր աղքատութիւնն, զի շատ անգամ կրակն իսկ չէր ունենար եւ տան վարձակալին կրակէն կը տաքնար:

Շատ մեծ յոյս ունիմք որ քաջառողջ կը վերադառնայ (*):

Այլ քու վերադարձդ ե՞րբ պիտի ըլլայ. պէտք է որ իմացնես, եթէ գիտես կամ որոշած ես. արդեօք ե՞րբ մեր ճակատները պիտի միանան... քիչ մը յառաջ նժդեհութիւնը ծաղրեցի, այլ անոր դառնութիւնն կզգամ հիմա: Ա՛հ, բարեկամ, միթէ մեր համազգաց սրտերուն յարաշոյղ փոթորիկներն իրարու հաղորդելու համար կը բաւեն այս տկար թուղթերն, որոնք կրիպի մը չափ յամրընթաց են մեր մաքնիսացեալ սրտերուն կայծերը յեղափոխելու համար սրտէ ի սիրտ... Իմ վիճակս, եթէ հարցնես, դեռ անորոշութեան մէջ կը ծփայ. կը տեսնեմ յուսոյ աստղեր՝ որ կը շողան, շատ լաւ, եթէ ճակատագրիս թեւերը չփութան զանոնք պարածածկելու: Առայժմ այս չափ: Չեմ ցաւիր իմ վիճակիս եւ չուսաՀատ ապագայիս վրայ, որչափ յառաջ. ա՛լ ոչինչ փոյթս է, մի միայն ընտանեացս բեռ չըլլալ. աչս՝ կը կորացնէ քամակս... դեռ խօսելիքներս ուրիշ ատեն:

Ի տեսութիւն:

Պ. ԴՈՒՐԵԱՆ

1869, Դեկտ. 20.

Իւսկիւտար

(*) Վարդան, հիւժախառու ըլլալուն, բուժուելու համար Եգիպտոս դացած էր, վերադարձին մեռած Իւսկիւտար իր տան մէջ 1871 Մարտ 21ի գէշերը:

Դերապատիւ Տէր,

Այն հանճարի եւ եղբայրսիրութեան արտափայլումներն՝ ճակտի եւ սրտի ճառագայթներու այն շրջեղ միացումը՝ որով կը սաւառնիք, կը դրդեն զիս Ձեր Սրբազնութեան դիմել, Ձեզ, չորում տնանկին՝ հաց եւ դիակին՝ կայծ տալու պատրաստ հոգի մը կը վառի, Աստուծոյ տաճարի բուրվառ մը, անդնդոց մէջ կանգուն լապտեր մ'է այն:

Դերապատիւ Տէր, Դուք Քրիստոսի ճառագայթը եւ միանգամայն հանճարի թեւն ունիք, կոչը մը չէ Ձեզ դիմողն որ աչերն բանաք. այլ մէկն, որ ճակտին վրայ սեւ ամպ մը ունի. հիւղի մը հառաչն է այն, հո'ն, ուր վառարանն ամաչի է եւ սիրտը կը միայ, հո'ն, ուր կեանքը կը լռէ եւ քնարը կը հեծկըլտայ:

Շատ անգամ հանճարի փոթորիկն մէջ խարխուլ հիւղի մը տախտակը կը տարուբերի լոկ. երբ այն փոթորիկը կը դադրի, աղետալի վերջալուսի մը մէջ վայրի ծառէ չոր տերեւ մը կ'իյնայ. այն տախտակն՝ անյուշութեան փայտակոյտը յարդարող ցուրտ թի մ'է, եւ այն տերեւը՝ գուցէ համաստեղութենէն ինկող աստղի մը շուքը:

Ի՛նչ, ի՛նչ հանճարներ հիւղին այն քառասլին սեմին վրայ խամրեցան կամ մարեցան: Հասարակաց գերեզմաննոցներուն մէջ հողակոյտներ կան, որոնք հրաբուխներ պիտի ըլլային. բայց կայծը սրտի թանձր խաւարի մէջ առանց երբէք հրահրելու թաղ-

ուած է... Հանճարը վճին մէջ գանկ մ'եղաւ, առանց՝
մարդկութեան եթերին մէջ գիտաւոր մը ըլլալու:

Ես այն սեմին վրայ ժամանակէ մը ի վեր կը դո-
ղամ կամ կը պլպլամ՝ առանց հանճար մը ըլլալու.
այլ մարդկային հրաբուխին բոլորտիքը դեգերող ա-
րիւնած աչք մը, որ անոր կայծերը կ'ընդնշմարէ՝
իր յօշոտած զոհին արեան կայլակները դիտող վադ-
րի մը պէս, ես կ'ուզեմ այն հրաբուխէն, այն սիրոյ
հնոցէն, այն մարդկութեան արշալուսէն՝ Գողգոթա-
յէն ձգտիլ մինչեւ այն քառան, այն դոս արմատը,
այն մարդկութեան վերջալուսի տփգոյն հորիզոնը,
հիւղը:

Ա'լ բաւ հողէ կանթեղի մը հետ հսկեցի առան-
ձին, ա'լ բաւ սրտիս կայծերովն աստղերուն հետ
ընդհարեցայ անձայն, ա'լ բաւ քրտանց՝ ճակտիս
վրայ սառիլը զգացի. կը նետեմ ոտքս ահա դուրս այն
նսեմ սեմին եւ նախ Զեղ՝ սիրոյ պաշտօնէիդ կը դի-
մեմ:

Զեր Սրբազնութիւնը նշանաւոր առթիւ մը Հա-
մակրական տեսակցութեան մը պատիւն ինձ տալէ
զատ՝ երջանկութիւն մ'ալ ներշնչած է, որ կը նմանի
խղճուկ սրտի մը արձագանգ մը տալու. ասի խոս-
տում (*) մ'է, որուն քաղցր պահանջումը պատեհ
առթի մը վերապահած էի. ահա՛ առիթն ինձ կը ներ-
կայի:

Ներեցէ՛ք, Գերապատիւ Տէր, այն հրաբուխի
սրտին, որ Զեր վսեմ քնարին շուրջը կը դեգերի, եւ
կը պատրաստուի Զեր սրտին մէջ շաղ մը եւ շիթ մը
թափել:

(*) Գեր. Նար-Պէյ Սրբազան իր հեղինակութիւններն հրա-
տարակելու խոստում տուած էր: Պ. Դուրեան զայդ կ'ակնարկէ:

Ընդունեցէ՛ք, կ'աղաչեմ, Գերապատիւ Հայր,
իմ կանխադատ եւ ամենախորին մեծարանացս Հա-
ւաստին:

Պ. ԴՈՒՐԵԱՆ

1871, Յունվար 22

Խուկիւտար

Սգաւո՛ր,

Մի՛ թողուր այդ անհուն հառաչն. սրտի այս
փոթորիկը թո՛ղ դուրս ժայթքի:

Ա՛հ, կը սիրէի զինքն, կը սիրէինք. իր յիշա-
տակին վառարանն եմ, իր կսկիծին ովկէանն եմ, իր
սուգին վիհն եմ, իր դերեզմա՛նն եմ... իր գերեզմա-
նին վրայ ծաղի՞կ սփռեմ մի... ո՛չ, ծաղիկն պա՛ղ
եւ անդգայ է. հողիէս քամուած արցունքը, տա՛ք,
զայն թափեմ... ափերով կը թափե՛մ... աչերը կըս-
կիծի մէջ արցունքի ովկէաններ եւ, անո՛նք՝ որ Հա-
ճոյքի մէջ աստղեր են:

Զինքը պաղ հողով պատեցին. մենք իր չիշա-
տակն տա՛ք հառաչներու մէջ պլլենք, պահե՛նք, վառ
պահե՛նք, մի՛ շտ պահենք:

Կանիծես աշխարհս, բարեկամ. արդէն ինքը ա-
նիծեալ է: Աշխարհ կա՛մ Աստուծոյ ձանձրոյթի մէկ
հառաչն ըլլալու է (Քառուր բնակած ատեն...) կամ դը-
ժոխոց մէկ անհամ կատակը... ի՛նչ եւ իցէ, ի՛նչ որ
կուզէ թող ըլլայ, բաւական է որ կսկիծի մը դուռ է:

Իմ վիճակս կը հարցնես. բաւական բարուքած
եմ. նամակը դրած օրերուս գէշ վիճակի մէջ էի. շատ

ցաւեցայ որ զՁեզ խոսվեցի. առ այժմ Տոք. Գեա-
թիպեան դեռ կը խնամէ, սակայն դե՛ռ.՝.՝.՝. ա՛հ,
թողէ՛ք որ Հոգեբուղիս հառաչով մը զԱստուած դը-
ղըրդեմ. անհունութեան մէ՛ջ եմ ընկեր, հարկ է որ
լռեմ:

Բարեկամութեանդ վրայ դիր յոյսդ, կ'ըսես.
աւելի զիս կսկիծի մէջ կը մղես. ո՞ւր են իմ բարեկամ-
ներս... ինչո՞ւ հեռու ես...:

Պէտք է որ չուրթն առ չուրթն տեսնուինք...
պիտի տեսնես որ հրդեհ եմ... ո՛հ, շատ բաներ ու-
նիմ...:

Ի տեսութիւն:

Պ. ԴՈՒՐԵԱՆ

1871 Յուլիս 5

Իսկիւտար

Արտակից-Բարեկամ,

Ժամանակէ մը 'ի վեր է որ քեզ նամակ մը գը-
րեցի, որ անպատասխանի մնաց. չ'ցաւեցայ չայդ,
հասկցայ որ կամ պատասխանելու միջոց չես ունե-
ցած կամ կարեւորութիւն չես տուած, թէպէտ կըր-
նայի ես այն ատեն նամակ մը երկրորդել: սակայն
ի՞նչ գրէի. ի՞նչ կընայ գրել ա՛յն, որուն սիրտը դա-
տարկ է. պիտի մակաբերես արդ իւրովի թէ քանի
որ այժմ կը գրեմ, անշուշտ սիրտս լեցուն ըլլալու
է՛... այո՛, աւելի է այն՝ սգալի յիշատակի մը ար-
տօսող:

Ես գրեթէ խաղաղ կը ներհէի երբ Մայիս 21ի

սեւ գիշերը կը քրտնէր, երբ հոգի մը սրտերու ու
գերեզմանի մէջտեղ կը կողկողէր:

Փտեցան նորա ոսկերքն հիմա. հարթ եւ ան-
յայտ եղաւ նորա հողակոյտը: Չէի հաւատար թէ
պիտի մեռնի, մինչեւ այն ժամանակ, երբ իր վեր-
ջին նուաղեալ նայուածքներէն մին արձակած ատեն,
դեռ ինձ չհասած, երկուքիս մէջ տեղ ինկաւ, մա-
րեցա՛ւ, մինչեւ ա՛յն ատեն, երբ խղզուկ ձայնը՝
տխուր մնաս բարավի մը մէջ կը մարէ՛ր... Ա՛հ,
յիշատակներ կան, որոնք իրենց շարունակութեան
մէջ միեւնոյն շանթերն են...: Սրտիս ծալուցը մէջ
միայն մէկ կորովի խորշ մը կըցի պահել՝ իր տխուր
դամբանականը արտասանելու համար:

Ինչպէս որ տեղ մը ըսած եմ, մարդկութեան վա-
ռարաններէն մէկուն՝ վարժարանի մը մէջ սեւ ճա-
կատազիրը երկաթեայ պսակով մը մեր գլուխներն ի-
րարու մօտեցուց, սեղմեց, ի մի խմորեց դադափա-
րներն, եւ մեզ՝ մանուկ հանճարներս՝ դալկահար շան-
թերու փունջ մ'ըրաւ. ահա այդ սեւ ճակատագրիս
պլլուած շանթերէն մին մարեցաւ բոլորովին՝ տխուր
վերջալոյս մը պատկերելով իր սիրելեաց սրտին
խոր:

Տխո՛ւր խոստովանութիւն...:

Ես Վարդանի շարունակութիւնն եմ:

Ազնիւ բարեկամ, ձեռք քեզ կը գրէի թէ կը
մսիմ, արդ կը դողդոջեմ, բերնէս արիւն կը հոսի,
կը հիւծիմ, ճակտիս վրայ կենաց շիկնոտ ժպիտը կը
տժգունի, անդուկ կերպով քնարս կը թօթվեմ ան-
հուն «մնաս բարով»ի մը համար անո՛նց, որոնք ի-
րենց սրտին ծալքերը չբացին ինձ. այլ միայն դուր-
սէն տիրուհւոյն... երազի այն երփներանգ աստղին

կամ ճաճանչոտ ծաղկին... ա՛հ... աւելի՛ն, չողերու
եւ բոյրերու թաղուհւոյն...:

Ա՛հ, ներա մէկ չողը երազ մը վառէ, ներա մէկ
բոյրը սրտի մը մթին խորանը կը խնկարկէ... մեռ-
նի՛լ թարմ ու երազոտ, մեռնի՛լ առանց մարմարեայ
ճակտի վրայ խորշոմ մը ձգելու, առանց չուրթեր
համբոյրով մը բորբոքելու, առանց հողին ժպիտով
մը հրդեհելու, մեռնի՛լ... տխուր է այդ. սա-
կա՛յն...

Շատ կը ցաւիմ. անցեալներն պիտի կարենայիր
հոս գալ. բայց դարձեալ սեւ ճակատագիրն արիւ-
նոտ ձեռքը կարկառեց մեզ եւ խառնակեց ամեն բան.
չեմ գիտեր թէ նորէն գալուդ համար միջոց մը պատ-
րաստուա՞ծ է. եղբայրդ քանի մը օրէ տեսած եւ
հարցուցած չեմ:

Ա՛հ, կուգեմ հետդ տեսակցիլ. դարձեալ ես
նոյնն եմ, միայն թէ քիչ մը գերեզմանի հակած եւ
խոկմանցս գաղաթնակէտն յառած եմ:

Կը յուսամ որ ա՛լ քենէ նամակ մը կընդունիմ
կամ քիչ օրէն հոս կը տեսնուինք:

Բարեկամդ
Պ. ԴՈՒՐԵԱՆ

1871 Յուլիս 6
Իսկիւտար

Եղբայր իմ,

Ներեցէք:

Իրաւամբ զնէ հռչակել կուզէի, այլ զգացում-
ներս մութ եւ գրիչս տկար գտի նիւթին վսեմու-
թեան առջեւ... ա՛հ, միթէ կարելի՞ է Ովսաննա մը
հեծկլտալ:

Այս օրերս դարձեալ մշտնջենաւոր վէրքս շունչ
առաւ կուրծքիս տակ, երկնքի այդ քեւ աստղը. ձգէ՛
սա «նոճեաց տղուն», (այսինքն իմ), օձիքն, սա
«դաշնակաց բուն», որ վսեմութեան առջեւ երբեմն
կ'ապշի, որուն սրտին անդունդը կալեծփի, չուրթ-
ները քար կը կտրին, որ միշտ իր վէրքին կը նաչի,
ինչպէս փառասէրն իր աստղին. ձգէ՛ սա «մտերմաց
դալկահարը»:

Յանցաւոր եմ... այլ ո՛չ. վէրքի՛ս մօտեցիր,
եղբա՛յր իմ, սա ահարկու անդունդին... սակայն
սեւ ժայռը եւ երկնքի աստղերը հոն կընան նայիլ լոկ:

Կը յուսամ որ մինչեւ այս տողերուն հասնելուդ
ներեցիր, եւ իմ չկրցած հասկացուցածս դու հասկը-
ցար անշուշտ, վասն զի սրտի մը խաւերը կընայ
թափանցել՝ բանաստեղծի մը խոկմանց սլաքը: Դեռ
չատ կուզէի գրել. բայց թէ՛ ես անհուն եմ եւ թէ եղ-
բայրս նամակը ուշ ձեռքս հասցուց. բայց նա ալ
այսպէս ընել ստիպուած էր պարագայից բերմամբ:

Նամակիդ կ'սպասեմ:

Ի տեսութիւն:

1871 Օգոստոս 13
Իսկիւտար

Եղբայրդ
Պ. ԴՈՒՐԵԱՆ

Մտերիմդ իմ,

Ահա՛ անհուն «մնաք բարով» ի առաջին թեւը կը զարնեմ: Զքեզ տեսնել ուզեցի, ուզել՝ ինձ համար ծարաւիլ է, դողդոջ քայլերս կարգի դրի ձեր տունը դալու, զքեզ հարցուցի եւ հարցունելուս հետ՝ անմիջապէս կօշիկներուդ տեղը նետեցի ակնարկս. մայրդ եւ դատարկութիւնը տխուր պատասխան մը տուին ինձ. — Հոս չէ. — Եղբայրս, ըսի իւրովի, հոս չէ՛...:»

Գիտեմ, կենաց դառն ներդաշնակութիւնը չնեղեց դալ տեսնել անգամ մը եղբայրդ, դալկահար եւ դողդոջ հիւրը. սակայն այս ճակատագրին սեւութեանը ի՞նչ պէտք է ըսել որ իմ տկար քայլերս չի վարձատրեց եւ ստիպեց զիս յողդողդ սանտիմաներս ներդաշնակելով մեկնիլ տխուր ու ցաւած: — Ո՞ւր. — Փնտռել խորշ մը, ուր արտասուաց բոցանուտ չիթերը կը քողարկուին մարդոց աչերէն:

Իմ վիճակս յուսահատական է, եղբայր իմ. սակայն ես հանդարտ եմ եւ հարկաւ քիչ մը տխուր, թօշմեցաւ ամեն մարդկային տենչ սրտիս մէջ, տենչ, աշխարհի ալդ ոսկեղօծումը. ամեն յոյսերս մոխիր դարձան, իրրեւ մեքենայ կապրիմ գրեթէ, իմացական հրահրումս կորուսի, մտածումներս կարճ են եւ մութ:

Սակայն մի՛ ցաւիր, բարեկամ, սապէս համոզուէ որ քու եղբայրդ գերեզմանի տեղ նոյեան տապանը կը մտնէ աշխարհի արիւնահեղեղէն փրկուե-

լու համար... ո՛չ, այս սեւ մտածումը չկշռեր երբէք ծանր՝ հոգեւոյս վրայ, որչափ արցունք մը աչացրս մէջ:

Ո՛հ, ո՛րչափ ինձ հաճոյական է քեզ առնթե-րակցելով դալկահար վերջալուսի մը փողփողումովն քանի մը ժամեր ծծել... սակայն գիտեմ, այս հիւսկեղութեանս մէջ փոքր ինչ նողկալի եմ... ինձ նայողին ճակտին վրայ՝ արգահատական ծալքերու պատկերումը կը տեսնեմ ես:

Սակայն դու, սրտաւոք բարեկամ, գիտեմ որ միշտ զիս ժպիտներուս, ցաւերուս, առողջութեանս եւ հիւսկեղութեանս մէջ առ հասարակ համահաւասար, անյողդողդ սիրով կը սիրես, եւ երբ իմ վրայ դուրդուրալով ներքինս կուզես խառնել... ես կոպտութեամբ շատ անգամ քեզ կը յանդիմանեմ՝ մաշուան սեւ մտածումը սնուցանող ախտաւորի մը նման. կը յուսամ որ այդ կծու խօսքերը չթուլնքէս ինկած ատեն՝ նոյնժամաչն ներողութեան արժանացած են բոլորն ալ:

Երբէք մի՛ մտաբերեր որ ես յուսահատ եմ. բընա՛ւ, բանաստեղծ մը մահուանէ չսոսկար. այն ատեն իրաւունք ունէի ցաւելու, երբ ամէնքն անմահ ըլլային, եւ ես միայն մահկանացու:

Այսպէս համոզուէ՛:

Ի քաղցր տեսութիւն:

Պ. ԴՈՒՐԵԱՆ

1871 Սեպտմ. 5

Իւսկիւտար

եղբայր իմ,

Շնորհակալ եմ որ միշտ կը յիշէք զիս, «Յու-
շը սիրոյ քոյրն է»։ Կը ցաւիք անշուշտ որ ես փոխա-
դարձաբար չեմ խօսիր։ Ձեզ յիշեցուցած եմ արդէն
որ ես վսեմին առջեւ կը պապանձիմ։ պատասխանելու
համար բաւական կը համարիմ, երբ արտօսը մը աչ-
քիս ետեւը կայրի, եւ շունչ մը շուրթերուս մէջ կը
բեկրեկի, մանաւանդ հիմա որ հոգւոյս կենսաբոյր
ծաղիկը թօշնած է, եւ նորա տեղ վէրք մը կը մխայ
ներսս։ Երկու տող բան չեմ կարող գրել։ Երեւակա-
յութեանս մէջ ցուրտ մշուշ մը կալ թանձրացած վալը
ինկան գլխուս աստղերն։ սեւ ամպերն ծանրացած են։

Հիւանդութիւն եւ անբուժութիւն՝ գերեզմանի
ալդ երկու ստինքն կը ծծեն։ յուսահատութիւն՝ գե-
րեզմանի այդ սեւ կաթն կը խմեն... Ինձ համար չկայ
յոյս։ անդունդին մէջ շիւղի մը պլլուած եմ, իմ փըր-
կութիւնս է աստղի մը պլլուիլ, եթէ սեւ ճակատա-
գիրս ճերմակ բիծ մը ունի։

Աղնիւ եղբայր, ո՛վ դրոեց քեզ այսպէս գորովել
իմ վրաս, ունկն դնել անդունդն հսկող անձի մը
խօսքերու, եւ զուարթ թիթեռնիկ մը ըլլալով՝ սիրել
նոճի մը շուքը...։

Աղնիւ եղբայր, թիթեռնիկով մը նոճի մը սդա-
ւորութենէ չգաղբիր։ ալլ գուցէ նորա ցուրտ շու-
քին ներգործութեան ներքեւ գողտր թիթեռն մը թօշ-
նի...։

Ա՛հ, ո՛րչափ մթազնած է երեւակայութիւնս.
ո՛հ, ո՞ւր էք, կրակք իմ, մարեցաք... մարեցաք, եւ
ալ չպիտի վերագառնա՞ք, անցա՛ւ Ձեր վրայէն ալ
ա՛յն շունչն, որ աստղերն կարող է մարել... դեռ
կուզեմ գրել։ բայց կը տեսնեմ թէ՛ ա՛յնչափ ուժա-
թափ են այս խօսքերն, որքան գունաթափ է զա-
նոնք ներշնչող հոգին... իմ մէն մի խօսքերս դուք
Ձեր վառ երեւակայութեամբ մէկ մէկ գրքեր ըրէք,
եւ զիս լաւ պիտի կարդաք այն ատեն, լաւ պիտի
սողիք յիս։

Եղբայր իմ, ներեցէք գրութեանս աններդաշնա-
կութեանը։ Ի՞նչ ուղղութիւն կրնաս պահանջել աւ-
րուած դաշնակէ կամ նուագարանէ մը։

Ի՛նչ գրելս չեմ գիտեր։

Կաղաչեմ, բա՛ւ համարեցէք ջախջախեալ քնարի
մը այսչափ հեծեծանքը։

Քանի որ ժամանակնիդ ներէ, կաղաչեմ, ձեր
սիրալիւր գրութիւնքը մի՛ զլանաք, որոնք միշտ զիս
պիտի յեղափոխեն ի վսեմն։

Դուք երկրագունտներ ինձ տալ խոստացած
էիք։ եթէ կարելի է, զանոնք շնորհելու փութացէք,
վասն զի առանց կարդալու բան մը ունենալու, զըռ-
նէն դուրս չեղնելու ստիպուած ըլլալով, շատ կը նեղ-
ուիմ։

Ներա հետ ի՞նչ ունեցաք մինչեւ հիմա։ կաղա-
չեմ, տեղեկութիւն տեսնուինք։

1871 Սեպտ. 6
Իսկիւտար

Եղբայրդ
Պ. ԴՈՒՐԵԱՆ

եղբայր իմ,

Ձեր սիրալիր տողերուն փոխարէն աստղերու
հեղեղ մը կուտամ սրտէս...:

Օրհնեա՛լ ըլլաք որ կուղէք Ձեր վսեմ կրակովը
բռնկել սա նոճեաց՝ դալկահար որդեգիրը, որ միշտ
իր սրտին մոխիրները կը դգուէ. օրհնեա՛լ ըլլաք որ
կուղէք սրտէս դուս հեղեղել թանձրամած սուգը:

Պիտի կարդամ միշտ ձեր տողերը, քաղցր ար-
տօսքներու փողփողումով եւ վեր պիտի առնեմ թաց
բարձիս դամոճած դողդոջ գլուխս, կակիծներուս մէջ
վալրկեան մը հպարտ պիտի ըլլամ, կուրծիս հեզը
վայրկեան մը պիտի դադրի՝ եղբօր մը վսեմ ոգին
ծծելու, եւ իր անմահ անունը սրտիս խորերը կուլ
տալու:

Ա՛հ, խիտ վսեմ կը շարժիք, եղբայր իմ, եւ կը
ներէք միշտ վեհանձնութեամբ մը՝ թաղուած հոգ-
ւոյս ցուրտ լուծեանը. սակայն ի՞նչ ընեմ. սառույց-
ցէ գօտի մը սիրտս չլթայած է... ո՛հ, թո՛ղ ձեր
թրթռուն հոգին խօսի միշտ, թէպէտեւ տփուոյն ճակ-
տիս վրայ այնպէս կերելի որ ամէն բան կը մարի.
սակայն կուրծիս տակ յեղաշրջումներ կեռա՞ն:

Սօսեցէ՛ք, եղբայր իմ. խոզին առջեւ չէք թա-
փեր ձեր մարգարիտներն. ձեր խօսքերը սառույցէ
ճակտիս ետեւ արեւներ են... մի՛շտ խօսեցէ՛ք:

Կ՛ուղէի ներս պաշտպան հանդիսանալ, կուղէի

այդ թեր-Հսկայ Արամը (1) ճղմել, այլ ներեցէք,
եղբայր իմ, գրիչս ձեռքիս մէջ կը դողայ, ԿՀա կը
տեսնէք, տարտղնած վիճակի մէջ եմ: Եւ արդէն այս-
չափ... (2) իմ խօսիլ հարկ չէ:

Գաճաճին դրածին արժանիք տալ է, միակ դուք
ալ գրէք, բաւական է, արդէն ես այնպէս կը կար-
ծեմ, որ այդ խժբծումը շատերուն քնծիծաղին ար-
ժանացած է. այսու ամենայնիւ կուզեմ գրիչ լզոդ
դտնել այդ մասին մի քանի տող գրելու. ասկէ զատ
եթէ բարեբաղդաբար գրելու կարողութիւն մը ունե-
նայի, ներս ատենախօսութիւնը չկրնալ դտնելուս
համար ետ պիտի կենայի, վասնզի Արամի այդ թե-
րաքննութեան մէջ ներս(3)... խօսուածքն... ա-
նանկ... նկատմամբ... մը խօսքերուն ակնարկու-
թիւններ կալին, որոնք կրնային Արամին անտեղու-
թիւններ ընելովն... խժբծել: Շատ կաղաչեմ որ այս
մասին ներողամիտ լինիք, եղբայր իմ: Ներս Հա-
մակրանաց նամակը կարդացի. շիտակը, սքանչացալ
այն վսեմ զգացումներուն արտայայտութիւններն
տեսնելով, որոնք կուտական բերանէ մը կելնեն եւ
մեծերու յիշատակարանը կընկնին:

Այսպիսի վսեմ նիւթերու առջեւ լռելը մեծ բան
է ինձ համար. վսեմ է ինձ համար լոկ դողդոջել:

Ա՛հ, այնպէս միշտ իմ վրայ դուրգուբալով,

(1) Ազապեան սաներէն Օր. Ա. Վարդանեան ճառ մը խօ-
սած է Իւսկիւտարու Ս. խաչ վարժարանի պարզեւարաշխութեան
առթիւ 1871ին, զոր քննադատած է Արամ 1871 Սեպտ. 21 եւ
1142 թիւ Մասիսին մէջ: Դուրեան՝ պիտակ անուամբ ալք Արամը
կ'ակնարկէ: (Տե՛ս Բնդարձակ կենսագրութիւն Պետրոս Դուր-
եանի, Ի Բ. Էփէրմեանէ):

(2) Այս բառերն անընթեռնի են:

(3) Այս մէկ քանի տողերն ալ անընթեռնի են:

կ'ուզէ՞ք որ միշտ շնորհակալ ըլլամ. ի՞նչ ըրի ձեզի,
չեմ գիտեր, եղբայր իմ: Ա՛հ գիտեմ, դալկահար եւ
դողդեղ ըլլալու համար զիս սիրեցիք... բանաս-
տեղծական մը ըլլալու համար բանաստեղծէ մը դը-
րաւունցա՛յ, գիտե՛մ...

Եթէ ճակտիս վրայ վարդ ունենայի, կիները
զիս պիտի սիրէին. ա՛հ, աւելի լա՛ւ է որ դաւուկն
ունիմ, եւ բանաստեղծները զիս կը սիրեն:

Չորեքշաբթի օր Ձեզ սպասեցի. տխուր վերջա-
լոյս մ'ունեցայ:

Տեսնուիմք, եղբայր իմ, գոնէ Ձեզ հետ քանի
մը գուարթ ժամեր ծծեմ:

Կը չուամ որ քիչ տաղտկալի կըլլամ ձեզ տըժ-
գոյն չըթանցս թափթփուքներով:

Երէկուրն է ի վեր վիճակս վատթարացաւ. կա-
ղաչեմ, մի՛ տրտմիք:

Ես տրտում ժամերուս աստղերուն կը յառիմ.
Աստուծոյ այդ կրակներն զիս փոքր ինչ կսփոփեն:

Մնաք բարո՛ւ:

1871 Սեպտ. 9
Իւսկիւտար

Եղբայրդ
Պ. ԴՈՒՐԵԱՆ

եղբայր իմ,

Ինչ մէկ քանի թատերախաղերս կ'ուզէք. բայց
ես միայն նոցա ծրագիրներն ունիմ, որոնք անըն-
թեռնի ըլլալէ զատ՝ թղթի կտորուանքներու վրայ
գրուած են: Մաքուր ըլլալով վարդ եւ Շուշան ա-
նուն սիրային թատերգութեան խաղատեսին ունիմ
քովս: Ասի տասն եւ հինգ տարեկան հասակի սիրոյ
եւ հանճարի յանդուգն փթթում մ'է. եթէ կը հաճիք,
սա Ձեզի կրնամ յուղարկել. իսկ միւս Ձեր մասնա-
ւոր խնդրուածներուն գալով. անոնցմէ մէկ երկու-
քին համար կը խոստանամ որ վարդովեանը տեսնե-
լով՝ քիչ մը միջոցի համար ուղեմ, եթէ տալու հա-
ճի, ուրախութեամբ Ձեզ կը յուղարկեմ. բայց նոքա
ո՛ւր երթալին չգիտցող փոթորիկներ են:

Եղբայր իմ, ի՞նչ պիտի ընէք զանոնք, Ձեր դը-
րութեան ձեւը զիս հետաքրքրութեան մէջ ձգեց.
պէտք է որ առանց ատեն անցնելու հետաքրքրութիւ-
նը չազդեցնէք. ինձ մի քանի գուարձալի վայրկեան-
ներ պիտի յաւելուք. ուրեմն պիտի աշխատիմ զա-
նոնք Ձեզ յուղարկելու ջանալ:

Դուք բան մը ինձ կ'իմացնէք. ես կը գուշակէի
զայն արդէն. բայց դարձեալ լսած ատենս սիրուն
հրճուանք մը ունեցայ. ըսի ինքնին. «Արդեօք պիտի
վայելե՞մ այն օրն, ուր նոքա գլուխ գլխի պիտի
տան...» մեծ պիտի ըլլայ ինձ համար այն օրն...
հարկ է որ յարուցած խոշոր անիւներուդ իւղ քրս-
ուի:

(Արդեօք պիտի ապրի՞մ մինչեւ այն ժամանակ:)

Այն շնորհալի հանդէսին մէջ ես ալ չչուի մը պիտի ունենամ, չեմ ուզեր դաշտ՝ երազներու կարգն անցնել. մօտեցո՛ւր այդ օրն, եղբա՛յր իմ, կ'ուզեմ Ձեր ըմպած երջանկութեան բաժակէն կաթիլ մը գողնալ, որ կարող է սրտիս անհուն բաժակը լնուլ: Ձեր աղամանդեայ պսակին հետ իմ սիրտն ալ պիտի ճաճանչէ: Թո՛ղ դայ այդ փառազօծ օրն, եղբա՛յր իմ:

Դարձեալ սիրտս ցամքած է, չկարեմ զգացումներս ուղածիս պէս դուրս տալ... ո՛հ, ցամա՛ք սիրտ, ե՞րբ պիտի թարմանաս, ե՞րբ առաջուան պէս խնդումներ պիտի անձրեւես:

Ցտեսութիւննիս երկարեցաւ, եղբայր իմ, Իւսկիւտարը մի՛ մոռնար:

Նամակներուդ տողերը քիչ մը ստուարացուր, միշտ գրէ՛, եղբա՛յր իմ, եթէ ես զուարթ եւ առողջ ըլլայի, միշտ պիտի գրէի:

Սիրոյ անհունութիւն մը կը մաղթեմ... (*):

Եղբայրդ

Պ. ԴՈՒՐԵԱՆ

1871 Սեպտ. 30

Իւսկիւտար

(*) Սոյն նամակն, ինչպէս ծի քանիներ ալ, ուղղուած է առ Ա. Լ. որուն ամուսնութիւնն կ'ականարկեն քանի մը տողերն:

Բարեկամ,

Ձեմ գիտեր թէ ի՛նչ գրեմ... ա՛հ, դժուար է խօսիլ անհունի մը համար, անհունը շուրթեր չի կրնար ունենալ, անհունը ինքն իր մէջ կը թաղուի, ինքն իր մէջ կը փողփողէ:

Ես ա՛լ առաջինը չեմ. (Թո՛ղ այս խօսքը քեզ չտխրեցնէ.) իմ հոգիս չառած է դալկահար եւ անհուն աշխարհի մը, զոր երկինք կը կոչեն... ա՛հ, բարեկամ, կ'ուզեմ զգալ թէ երկինք մը կայ, վասն զի դժուար է ինձ հաւատալ թէ աշխարհ մը կայ ինձ համար... եւ ի՛նչ աշխարհ...:

Ես ըսած եմ անգամ մը թէ աշխարհ Աստուծոյ, այն Գերմարդկային Տիտանին ձանձրոյթին մէկ հառաչն է. հառաչ մը, որ աշխարհաստեղծութենէն առաջ քառասային խառնակութեան մը վրայ յառաջ եկաւ... աղետարեւր փոթորիկ Աստուծոյ մը սրտին, անհուն անապատի՛ մը:

Դու կրեսս վերջին նամակիդ մէջ. «Իրր թէ յաստիս միայնակ, ո՞ւր ես, կը գոչես ինձ: Այդ հարցումդ զիս տխրեցուց. միթէ սրտիդ ծալուցը մէ՞ջ անգամ չգտար զիս:»

Ա՛հ, միթէ յիշատակ մը կը բաւէ՞, ամենասիրելւոյ մը կրակոտ չիշատակը միթէ կը բաւէ՞ անոր համար, որ «մնաս բարով»ի տխուր թել մ'է դարձած, որ «դալիկութեանց բուրաստանին» կորդեգրի. չանցա՞նք է միթէ բարեկամ մը կարօտիլ, անոր հոգւոյն ծարաւին ըլլալ, անոր խօսիցն ու ժպիտներուն

անօթին ըլլալ: Ո՛չ, չբաւեր ինձ յիշատակդ, դու
ինքնին իսկ չբաւես ինձ:

Ինչպէս որ ես Վարդանի՝ դու ալ իմ ցուրտ եւ
անթարթ աչերս պիտի փակես... մի՛ տխրիր, բա-
րեկամ... ես տխուր-զուարթ մ'եմ. ո՛չ, դողդոջ եր-
ջանիկ մ'եմ. մահուան դալուկը իմ ճակատիս վրայ կը
պլպլայ իբրեւ մեղամաղճոտ ժպիտ մը, որ զիս եր-
կինքի հետ կը միաւորէ:

Երբ լսեցի թէ դարնան հոս պիտի դաս, սիրտս
անհուն ուրախութեամբ մը զեղուեցաւ... ինչո՞ւ
արդեօք ինծի զրկած նամակովդ այդ լուրը հտուիր:

Գիտեմ որ սիրելի է քեզ կարգալ եւ չեղեղել ա-
մենասիրելւոյ մը յիշատակը. ուստի Վարդանի տա-
ղերգութիւնը քեզ զրկեցի:

Սա խօսքդ թէ «Մեր անիծից ահաւորութիւնը օր
մը պիտի սարսոյճ հարկաւ այն Գերագոյն Անգութը,
զոր Աստուած կը կոչենք.» քեզ ահաւոր բանաստեղծ
մը նկարեց իմ առջեւ:

Մնաս բարեա՛ւ:

Ի տեսութիւն:

Գուկդ
Պ. ԴՈՒՐԵԱՆ

1871 Հոկտ. 11

Իսկիւտար

Սիրելի եղբայր իմ,

Այն վերջին սիրելի նամակիդ փոխարէն, յորում
ճշմարիտ բարեկամական գորով մը կը հեծկլտար,
ուզեցի սրտիս անդունդներէն աստղերու բուլբուլ
դուրս հեղեղել, այլ, աւա՛ղ, այն անդունդներն բո-
լորովին ցամքած գտի:

Շնորհակալ եմ որ զիս կը մխիթարես, սակայն
ես արդէն ըսած եմ թէ բնաւ մահուանէ վախ չ'ու-
նիմ, վասնզի տքնեցայ ինքզինքս զգուցեցնել աշխար-
հէն: Եթէ ցաւ մը ունիմ, այն է թէ զքեզ վերջին ան-
գամ չպիտի կարենամ տեսնել, վասն զի յանկողնի
եմ, ա՛լ դուրս ելնելու կարողութիւն չի մնաց վրաս,
սանդուխէն վար իջնելու համար պէտք է որ յենա-
բանին կրթնիմ, ա՛լ բոլորովին յայտնի եղաւ (թէ-
պէտ առաջին օրէն գիտէի եւ միշտ, մինչեւ անգամ
բան մը չունեցած ատենս անդրդուելի պահեցի այն
գաղափարս) թէ ես Երկնքի հիւանդութիւնն ունիմ:
Ափսո՛ս, չա՛տ հեռու կերելի ինձ փթթինազարդ
դարունը, ձմրան ձիւներն իմ սիրած վայրերուս հետ՝
(ուր միատեղ շատ անգամ իրարու սիրտ կը ծծէ-
ինք,) զիս ալ պատենաւորել կոպտանան:

Եթէ քու դալուստդ դարնան մնաց, շատ կը սոս-
կամ որ ոչ մտերմական ժպիտդ, ոչ ալ հետեւաբար
դարնան փթթումը պիտի տեսնեմ:

Ա՛լ բոլորովին մարմնոյս հետ միտքս ալ տկա-
րացաւ, մարեցա՛ն խանդերս... ո՛չ, չեմ կրնար դը-
րել, ցամաք են բոլոր դրածներս... կուզէի շատ բա-

ներ գրել իմ այս նուազեալ ժամերու... ափսո՛ս,
կուզէի իրրեւ չաւերժական յիշատակ երկտող տաղ
մը գրել քեզ. սակայն իմ մէկ լաւ եւ փայլուն ժամուս
կուզեմ գրել, չեմ ուզեր որ ցամաք լինի, ... իսկ եթէ
դժբաղդաբար չկարենամ գրել, գրուած Համարէ՛
զայն իմ գերեզմանի հողերուն վրայ:

Կ'աղաչեմ, եթէ ժամանակ ունենաս, նամակ-
ներդ ստէպ եւ երկար ըրէ՛. ո՛րչափ սիրելի են ինձ
անոնք: Մնաս բարեալ: (Չըլլայ յաւերժական...):

Ի տեսութիւն:

(Գթա՛, ո՛վ Աստուած:)

Պ. ԴՈՒՐԵԱՆ

1871 Նոյեմ. 23

Իւսկիւտար

Եղբայր իմ,

Ներեցէ՛ք ուշիշէկ պատասխանելուս, թէ եւ դարձ-
եալ մատներս գրչիս վրայ կը դողդոջեն, սիրտս՝
զգածուելու տեղ կը մարի, եւ ես՝ նայելու տեղ կը
փղձկիմ. կուզեմ օրհասականի մը դիւցադնական ճիգ
մ'ընել եւ երկու տող ալ գրել:

Եղբայր իմ, Ձեր վերջին նամակը զիս ձխիթա-
րել կ'ուզէ, եւ կըսէք. «Մէկդի ձգէ սա հիւանդ եմի
զաղափարն մտքէդ, եւ բոլորովին կը բուժիս:»

Ա՛, կուրծքիս տակ հրաբուխ բռնկած է, կրակ-
ներ կ'եռան եւ կ'այրեն զիս. այս կրակը երկնքի կը-
րակին նման է, որ չի մարիր եւ չպիտի մարի մին-
չեւ որ չսպառէ ամէն ինչ:

Այո՛, ա՛լ Հիմա Հաւատացի թէ կը ծիւրիմ եղեր.
գիտեմ թէ ալ շատ չպիտի ապրիմ: Ա՛հ, եղբայր իմ,
ահա երիտասարդ մը, որ եկած է աշխարհ՝ միայն իր
մաշն եւ թշուառութիւնը տեսնելու եւ զգալու հա-
մար:

Ձգիտեմ ի՛նչ գրեմ, կզգամ շատ, բայց գրելու
դժուարութիւն մը կայ, կարծես թէ գերեզմանին մէ-
ջէն կը խօսիմ, ա՛լ մարը մտնելու վրայ եղող ճա-
ռագայթ մ'եմ, քաջքայում մ'եմ: Գիտեմ, այս տո-
ղերս վերջինն են, եւ վերջին պիտի լինին... սակայն
սա ցրուած ուղեղս ի՞նչպէս վրայ բերեմ ու խօսիմ...
բանաստեղծ չ'եմ, բայց բանաստեղծութիւնն կը սի-
րեմ... ես որ աշխարհի վրայ միայն երգերը շատ սի-
րեցի, կ'ուզեմ որ իմ վերջին շունչս ալ երգ մ'ըլլայ:

Կարապն իր վերջին շունչին հետ իրեն էն ներ-

դաշնակաւոր ձիւր կ'արտասանէ, կ'ըսեն. թո՛ղ ես ալ կարապին պէս անցած ըլլամ աշխարհէս: Ձեր դրեր, վերջին ատեններս, ինձ մեծ սիրովանք եւ աստուծոյ աւետեցին: Հազիւ տերեւոց եւ ստուերաց տակ, հազիւ իւսկիւտարու գեղեցիկ եւ հովասուն դաշտաց եւ մարգաց մէջ՝ մէկ քանի զուարթ պտոյտներ ըրինք, եւ ահա կրկին անկալ, ա՛լ անշուշտ չի կանգնելու յուսահատութեամբ. բայց դուք դրեցէք, եղբայր իմ, ձեր խօսքեր սպունգներ են, վիշտերս կը ծծեն: Այո՛, դիտեմ, դուք բնաւ տխրութիւն չէք սիրեր, եւ շատ անգամ տխրութեան դաղաւորը ծնող կամ զարթոցանող առարկաներ չտեսնելու համար առանձին տեղեր կ'երթար. բայց իմ տխրութիւնս կը սիրէք, դի բանաստեղծական է: Ա՛հ, քանի՜ քաղցր եկան ինձ սա խօսքեր. «Աւելի կը սիրեմ ձեր ճակտի մեղմամղձիկ դալուկը քան թէ գեղեցիկ մը աշտին վարդն կամ ճակտին աղամանդներն:»

Աշխարհի մէջ ապշեցայ եւ ձեզի պէս միայն ձայն մը ըլլալ սիրեցի, ձեզի պէս երգելը սիրեցի: Ո՛վ որ երգ չունի կամ երգել չգիտեր՝ զգալու ներդաշնակութեան, գեղեցիկն եւ սիրունին իտէականը չօշափելու քաղցրութիւնը չունի:

Մարդուն նշանաբանը երգն է, էն առաջին ձայնը երգն է, բնութիւնն ամբողջ երգ մ'է: Այո՛, եղբայր իմ, խիստ ընտիր խօսէր էիք օր մ'ինձ թէ երգը ո՛չ ալ ինչ է բայց եթէ... դաշնակաւոր փունջ մը. ա՛յո՛, ես ալ կ'ըսեմ.

«Երիտասարդ ըլլալ եւ երգել,

Ծեր ըլլալ եւ աղօթել:»

Այո է կեանքը:

Ա՛հ, գեղեցիկ կեանք մ'ալ կայ, սէրն է այդ.

«Երգել, աղօթել եւ սիրել.» ա՛հ, ի՛նչ բանաստեղծական կեանք, ի՛նչ կատարեալ կեանք: Դուք կ'երգէք, կը սիրէք ու կաղօթէք: Աշխարհի մէջ հոգեներու ամենամեծ ախորժը սիրելն է. դուք զայս քան զամեն մարդիկ աշխարհի՛ ընտիր եւ վսեմ կերպով գիտէք, դուք կը սիրէք եւ կը սիրուիք. կը սիրէք անդր քան զգերեզմանն եւ կը սիրուիք անդր քան զյաւիտեան:

Եղբայր իմ, քանիօ՞ն սիրելի եւ տենչալի էր ինձ տեսնել ձեր սիրոյ եւ նշանաւ ի հանդէսն. եթէ զայն երկրի վրայ վայելելու անհուն քաղցրութիւնը չունենա՞մ...:

Աստեղաց եւ հրեշտակաց՝ գեփիւռի շնորհ մէջ հծծելու երազն ու տենչը... ի՛նչ յուսահատօրէն կը խօսիմ, ներեցէ՛ք. ամեն ինչ պիտի խոստովանիմ ձեզ թէ՛ խառնաշփոթ պիտի ունենամ:

Ա՛հ, քեզ հետ ես ալ կ'աղաչեմ ու կը փափաքիմ որ Նախախնամութիւնը պա՛հ մը հրաման տալ որ մահն ու կեանքը զինադուլ ընեն... ի՛նչ սրտալուրջ բողբոջներ... աչք աջակցումը շանթի ու ծաղկի աջակցում մ'է:

Արեւն ու տիեզերքն զոյգ մը նոր երջանիկ պիտի տեսնեն. ձեր ճակատագիրն երջանիկութիւն է:

Մարդիկ միայն ձեր վրայ նախանձելու չափ պիտի զմայլին, դուք անրիժ էք ու զուտ. ո՛վ որ ի ձեզ սեւ ու պղտոր կը տեսնէ, ինքն է սեւն ու պղտորն (*):

(*) Քանի մը տողով ակնարկելէ յետոյ, այն ատենուան լրագրական վէճերուն, ուր ինքն ալ դեր մը ունեցած էր, եւ որք անձնականութիւններ վերաւորելու չափ լատաջ գացած էին, կը լարէ:

Այս ցատուներն անշուշտ պիտի մոռցուին, զի գերեզմանէն անդին, բարկութենէն անդին ամէն ինչ ներդուրիւն է: Ներեմք ու ներուիմք, եղբայր. սոքա օրհասականի մը վերջին մրմունջներն են. ամէն ինչ անկեղծութեամբ պիտի ըսեմ, զի ա'լ աշխարհէս եւ խղճէս կախում ու նկատում չունին:

Եղբա՛յր, ահա՛ ես կիջնեմ կամ մօտ եմ իջնելու այն սեւ յատակ անդունդին մէջ՝ որոյ անունը գերեզման կըսեն: Արդեօք ի՞նչ պիտի ըսեն ինձ գերեզմանէն անդին. «Ահա՛ թշուառ երիտասարդ մը, որ աշխարհ եկաւ, եւ միայն իր մեռնիլն զգաց ու մեռաւ:»

Մէկ քանի պատառ թղթերու վրայ արցունքոտ տողեր գրեր եմ. անշուշտ բարեկամքս զանոնք պիտի պատուեն եւ անոնց արեւ տեսցնեն: Արդեօք Զարգարեանի եւ Գալաֆեանի Հետ խօսեցա՞ր վերջի Հեղինակած գործոյս տպագրութեան Համար:

Ուշս ցրուած է, եղբա՛յր իմ, մահուան սպանդ մ'եմ, կերթամ առաջի կտրչի, կը Հաւատամ Աստուծոյ, կը Հաւատամ այն Հանդերձեալ Ապառնիին. ո՛վ որ կը Հաւատայ, երջանիկ է:

Աշխարհի մէջ միայն անՀաւատն ապերջանիկ, յուսահատ եւ թշուառ է: Թերեւս բարեկամք կամ ընթերցողք զիս միտաբան կամ աշխարհական գրտնեն տողերուս մէջ. արդէն ես ալ աշխարհութիւն մ'եմ, խորհուրդ մ'եմ:

Եղբա՛յր իմ, ինչո՞ւ չես գար. երբ մահճիս քով բարեկամներս կը տեսնեմ, կարծես յուսոյ եւ կենաց Հրեշտակներ կը տեսնեմ:

Դիտեմ, քիչ ատենէն պիտի մեռնիմ. արցունքի տեղ՝ դադաղիս վրայ երկու խօսք, Հառաչանքի տեղ՝

երկու շունչ աղօթք Հոգւոյս Համար, եւ վշտի տեղ՝ երկու փունջ ծաղիկ գերեզմանիս վրայ, ես ալ մեռած պիտի չըլլամ, միշտ դալար ու կենդանի պիտի մնամ: Մի՛ տրամիրք, կաղաչեմ, սոցն յուսահատ ու օրհասական տողերուս:

Ա'լ ուժ չի մնաց մատներուս վրայ. կարծես թէ ալ բոլորովին դալկացում մ'եմ:

Զեռքդ կը սեղմեմ գորովանօք. ներա իմ չարգանաց Հուսկ ողջոյնս կ'ուղղեմ. ծլիք ու ծաղկիք:

Ափսո՛ս. այո՛, ա՛հ, իմ սկիզբս վա՛րս ինձ, վախճանս եղաւ: Երջանիկ էք, եւ երջանիկ պիտի ըլլաք, եւ երբ երկինքն ալ երթամ, Աստուծոյ եւ Հրեշտակաց առջեւ Զեր երջանկութիւնը պիտի խնդրեմ: Վայելեցէք:

Մնաք բարեա՛ւ:

Ո՛հ, կրկին կողջունեմ Զեդ:

Բարեկամդ եւ եղբայրդ
Պ. ԴՈՒՐԵԱՆ

1871 Դեկտ. 10
Իւսկիւտար

ԴԱՄԲԱՆԱԿԱՆ
Ի ՄԱՀ
ՎԱՐԴԱՆ ԼՈՒԹՅԵԱՆԻ

Սգակից հանդիսակամք,

Կաղաչեմ, կեցէ՛ք քիչ մ'ալ, դեռ մի՛ զատուիք
այն սգալի դադաղէն՝ որուն տոգոյն ճամբորդն լը-
սեց Հանդարտութեամբ իր բարեկամաց Հառաչանքը:
Լսեցէ՛ք եւ դուք ուրեմն իր կենաց վսեմ արձագանդը՝
զոր ինքը բարեկամի մը անկեղծ սիրտը փոխադրեց,
լսեցէ՛ք իր մեծ յիշատակը Հռչակող մտերմի մը տը-
խուր ձայնը, որ կը յանդգնի թնդացնել գերեզմանի
մը ահարկու կամարը:

Մեռա՛ւ մեր սիրելի բարեկամը՝ Վարդան Լուք-
ֆեան, մեռա՛ւ երկրի վրայ, գերեզմանաց անշունչ
մարմարիոնէն աւելի, որ «կը քրտնի», մեռա՛ւ այն
ծաղկէն աւելի, որ տարուէ տարի «կը վերածնի»,
մեռա՛ւ նա, ցամքեցաւ քսաներորդ դարնանը մէջ:
Բաց չիմա լա՞նք. մենք մեծ սխալ մը կը գործեմք,
զոր միշտ կը կրկնեմ. ծնող մարդուն վրայ լալու
տեղ, մեռնող մարդուն վրայ կուլամք, մինչդեռ նա

վշտալից անդունդի մը մէջ կը ծնի եւ երանութեան
կատարը կը մեռնի:

Ձըսենք թէ տիեզերք Աստուծոյ մը ծաղրն է.
երբէ՛ք. տիեզերք Հոգիներու բով մ'է: Վարդան
Լուքֆեան անոնցմէ էր, որոնք իրենց կենացը մէջ
միշտ երկնից բուրուժը կղզան, այն երջանիկներէն
էր, որոնք մաքուր եւ կարճ կեանք մը կը շնչեն: Այս
զգածեալ բազմութեան մէջ շատ քիչեր կան որ անոր
սիրտն ու Հանճարը կը ճանչեն: Հոս միայն մէկ ող-
բալիք կէտ մը ունիմք. Վարդան դադախարի բարե-
շքով մը ըլլալու տրամադրեալ էր, եւ երբ լու-
սոյ դրիչը ձեռքը առաւ, երբ ձեռքը թարմ ու Հանճա-
րեղ ճակտին տարաւ, մահը սպառ քրտամբ ողողեց
զայն: Ահա ա՛յս է ցաւալին:

Սակայն կուզէ՞ք որ իր Հոգին այժմ չխռովի.
իր կտակն ու իր յիշատակը ձեզ կը թողու, դուք՝
որ իր բարեկամներն էք, լսող տարէք իր սկսած
գործը, եթէ գինքը կը սիրէք:

Այս սգալի Հանդէսին մէջ բան մը գիտ կը զար-
մացնէ. ցաւելով կը տեսնեմ որ մեռելաթաղներ բրիչ
ի բռնին անհամբեր կ'սպասեն որ սիրելւոյն սեւ փոսն
վայրկեան մը առաջ գոցեն: Անոնք կը կարծեն թէ
այն մարդոցմէ մէկն կը թաղեն, որոնց գերեզմանը
անդունդ մ'է, որոնք իրենց յիշատակին վրայ կը մեռ-
նին: Ըսէ՛ք իրենց, դուք՝ որ Վարդանը կը ճանչէք,
ըսէ՛ք որ սա՝ այն մարդոցմէն չէ, ասի լուսոյ գին-
ուոր մ'է եւ չի թաղուիր, ո՛րչափ ալ ցուրտ Հող թա-
փեն իր դիակին վրայ. սա՝ տասնեւիններորդ դարու
լուսոյ ճառագայթներէն մին է:

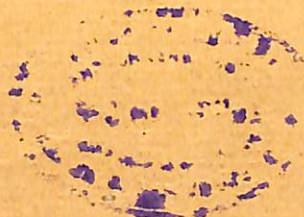
Միթէ կը թաղուի՞ ճառագայթը:

Մանաւանդ ինչո՞ւ այս գերեզմանը, ճինչդեռ իր
բարեկամաց ջերմ սրտերն բաց են գինքն հիւրընկա-
լելու:

Գոցուէ՛, դու սեւ գերեզման,
վարդան մերն է յաւիտեան:

Պ. ԴՈՒՐԵԱՆ

1871 Մայիս 21
Իսկիւտար

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ
ԱՄԵՐԻԿԱՆԱՅ ԳՐԱՏԱՆ

ՆԻՒ ԵՈՐՔ

Հասցե՝

ARMENO-AMERICAN BOOK STORE

P. O. Box 58, Madison Square Sta.

NEW YORK CITY

ՀՀ Ազգային գրադարան

NI 0335226

28324